

แม้ว่าคติความเชื่อศาสนาโบราณจะมองมนุษย์อย่างตายตัวและมีธรรมชาติอันไม่ดัดก็ ตาม แต่คติไทยเดิมยังเชื่ออำนวยความสะดวกให้โอกาสมนุษย์ในการทำความดีในการยกระดับ ตนเองและชุมชนได้ต่อไปอีก ดังที่ตำนานสร้างโลกของคนไททั้งหลาย จะเหมือนกันในการ บรรยายว่ามนุษย์ลงมาจากแกนหรือเป็น “ลูกฟ้า” มีกำเนิดจากสวรรค์เป็นต้น ลักษณะยึด หย่นในทางความเชื่อ ซึ่งอาจเกิดจากการขยายตัวของชุมชนและการผลิตไปถึงการแลกเปลี่ยน ทำให้มนุษย์ในสังคมไทยเดิมสามารถขยายชุมชนและชีวิตเมืองออกไปได้ จาก ชุมชนเมืองเล็กๆไปเป็นเมืองแบบอาณาจักร จากการเพาะปลูกแบบธรรมชาติไปเป็นการค้า แลกเปลี่ยน กระทั่งนำไปสู่มนทัศน์สำคัญเรื่องกรรมสิทธิ์ในผลผลิตและในเครื่องมือการ ผลิตที่สำคัญคือที่ดิน

หลังจากศาสนาพุทธเข้ามาเป็นโลกทัศน์ในสังคมและการเมืองรัฐไทย ได้นำการ เปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ข้อหนึ่งคือเปลี่ยนคติการมองบรรทัดฐานทางศีลธรรมเสียใหม่ จาก การอาศัยเกณฑ์ภายนอกเป็นหลัก มาสู่การอาศัยเกณฑ์ภายในตัวมนุษย์เอง แหล่งที่มาของ บรรทัดฐานนี้ก็เปลี่ยนจากแกน หรือผีบรรพบุรุษและประเพณีท้องถิ่นอันเป็นเฉพาะ มาเป็น ธรรมอันเป็นความรู้ที่มีลักษณะเป็นสากล

ส่วนธรรมชาติมนุษย์ที่เป็นด้านลบนั้น ก็ยังถูกทำให้กลายเป็นสำนึกของแต่ละคนเอง ที่จะต้องหมั่นแก้ไขฝึกฝนเพื่อให้สามารถทำความดีถูกต้องอยู่ได้ แม้กระนั้นก็ตามอกุศล มูลจิตก็ยังคงมีอยู่ในใจมนุษย์ตลอดเวลา การทำลายต้นตอของมันมีแต่ต้องยุติสังสารวัฏ ของการเกิดแก่เจ็บตายลงไป มนุษย์ในโลกทัศน์ศาสนาพุทธจึงมีทั้งด้านที่สดใสและกว้าง ไกล กับด้านที่มีมืดแคบและฝังรากลึกในจิตใจของคนอย่างยากจะแก้ไขให้หลุดพ้นได้¹¹

การอธิบายมนุษย์และสังคมด้วยพุทธธรรมเป็นการปฏิบัติทั่วไปของวาทกรรมการ เมืองไทยในยุคสมัยใหม่ ในคาถาธรรมบรรยาย รัชกาลที่ 4 ทรงอธิบายถึงมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ มีใจสูงดังความว่า

“ความที่มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสัตว์มีใจสูง โดยความเป็นไปของอาการอัน วิจิตรด้วย โดยความคิดในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีประการต่างๆ เป็นไปในกาลยืดยาวด้วย ปัญญาของมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น ยังเป็นไปในกาลยืดยาว มนุษย์ทั้งหลายย่อมชวนชวาย ในกิจการงาน มีประการต่างๆ ย่อมปรารถนาความสุขกลัวความทุกข์เบื้องหน้าแต่ตายไป ด้วยเหตุนี้มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น บัณฑิตย่อมกล่าวด้วยความแปลกกันกว่าสัตว์วิเศษจนา ทั้งหมด ด้วยประการดังนี้”

¹¹ ข้อคิดอันนี้ได้มาจากธีรยุทธ บุญมี “ประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยช่วงต้น: การแพร่ขยายและ พัฒนาการของความคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย”, หน้า 18.

นอกจากเป็นสัตว์ใจสูงแล้วด้วยการมีปัญหา มนุษย์ยังเป็น “สัตว์ใจเกิน” ด้วยการติดอยู่ในค้นหา ด้วยความล้าสมัย เช่นเดียวกันเทียนวรรณก็อธิบายถึงความหมายของมนุษย์ว่า “เป็นสัตว์ใจสูงใจกล้าใจสามารถ จึงได้เรียกว่ามนุษย์” ที่ต่างจากแนวทรรคนะของรัชกาลที่ 4 และบรรดาเจ้านายสมัยนั้น ได้แก่การที่เทียนวรรณ ไม่ได้เน้นที่จุดอ่อนและธรรมชาติอันไม่ดีของคนอย่างเป็นทางการหลัก ตรงกันข้าม เทียนวรรณกลับนำเสนอคุณลักษณะด้านบวกอันเป็นสิ่งที่คนทุกคนสามารถฝึกฝนและเรียนจนทำได้

เทียนวรรณกล่าวว่าความกล้าสามารถของมนุษย์คือ “สามารถจะเล่าเรียนศึกษาจำทรง แลอนุมัติอนูมานาคาคะเนกกิจการน้อยใหญ่ละเอียดหยาบสูงต่ำดีชั่วใกล้ไกล หรือที่ล่องลပ်ไปแล้วนานนับได้หมื่นปี, หรือที่ยังไม่มีไม่เกิดขึ้นในเบื้องหน้า อันจะมีจะเกิดมาก็ได้. แลสามารถจะประกอบกิจการงานที่ละเอียดหยาบสูงต่ำดีชั่วประการใดๆ ในปัจจุบันให้เป็นให้มีขึ้นในตนแลผู้อื่นก็ได้ดังความมุ่งหมาย, แลทั้งสามารถจะล่วงรู้การแลสมัยแลธาตุในท้องฟ้าอากาศ แลอรรถาครัยน้ำใจสัตว์ชาติเดียวกันและสัตว์อื่นด้วย, แลสามารถจะเผ็ดหัดวิทยาโลกธรรมให้สำเร็จมโนรสรู้เท่าถึงที่สุดแห่งทุกข์ แฉ่งซึ่งมรรคผลแลนฤพานก็ได้ในชาติที่เรียกว่ามนุษย์”¹²

ข้อที่น่าสังเกตอย่างมากคือการที่เทียนวรรณให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ที่ ความสามารถและความกล้าอันมีอยู่ในตัวของตนเอง ไม่ใช่ความสามารถที่มาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือได้มาจากประเพณีและความเชื่อแต่โบราณกาล ทั้งยังเป็นความสามารถที่จะ สร้างจากการปฏิบัติให้เกิดขึ้นกับตัวเองและผู้อื่นได้ด้วย นั่นคือจุดหมายของความเป็นมนุษย์อย่างหนึ่งคือการยกระดับสร้างสรรค์ตนเองให้ดีขึ้นเช่นเดียวกับการช่วยผู้อื่นด้วยเช่นกัน คุณสมบัติภายในตัวมนุษย์เองนี้ ไม่ใช่บรรทัดฐานทางศาสนาดังแต่ก่อน ที่ใช้อ้างเพื่อบรรลุจุดหมายของการสร้างรักษาระเบียบอันดีงามของสังคม หากแต่เป็นคุณสมบัติทางโลกของมนุษย์ที่สามารถดัดแปลงสังคมในโลกนี้ได้ด้วยตนเอง

คุณธรรมของมนุษย์คืออะไร เทียนวรรณไม่ได้นำเอาพุทธธรรมมาอธิบายถึงคุณธรรมในการคุมความประพฤติของมนุษย์ ทั้งๆที่เขาก็มีความรู้ด้านนี้พอสมควร เขากล่าวว่า หากจะเอาธรรมของมนุษย์ ก็มีเช่น “กรรมกิเลส 4 สัมปะธา 4 อริยทรัพย์ 7 กรรมบท 10 นี้ แลเป็นอย่างต่ำ ถ้าสูงขึ้นไปก็ศีล 5 ศีล 8 ศีล 227 สัทธรรม 7 มรรค 8 ย่อมเป็นธรรมของมนุษย์ หรือจะทำมนุษย์ให้ได้เป็นมนุษย์อยู่ได้ต่อไป” แต่ถ้าไม่มีธรรมดังกล่าวนี้ เขาเสนอว่า “ก็เอาความสุจริต ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ความเมตตา ความอดทน 5 อย่างนี้ อาจ

¹² เทียนวรรณ “ว่าด้วยชื่อของมนุษย์ใครตั้งให้” ใน *ตุลวิภาคพจนกิจ* เล่ม 5(2) เมษายน ร.ศ. 124 หน้า 1516-17

จะเป็นนิสัยปัจจัยของมนุษย์ได้อยู่ อาจทำผู้ประกอบให้ได้รูปได้นามเป็นมนุษย์ และจะเป็นถึงเทวดาด้วยก็ได้”

เทียนวรรณน่าจะเป็นนักคิดคนแรกๆที่นำเสนอคุณธรรมของความเป็นคนบนพื้นฐานของหลักการทางสังคมโลกแบบใหม่ที่ไม่ได้วางอยู่บนคำสอนทางศาสนาแล้วๆดังแต่ก่อน จริยธรรมที่เขาเสนอจึงมุ่งที่การสร้างคนให้เป็นตัวของตัวเอง ไม่ใช่คนที่จำต้องพึ่งพาผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจอย่างใจหวั่นไม่ขึ้น เขามองว่าคนที่จะได้ดีต้องมีวิชาความรู้ ไม่ต้องอาศัยเหตุอย่างอื่น “นอกจากความประจักษ์จริงว่า เป็นคนดีแลรอบรู้ทรงคุณวิทยาแท้” คุณสมบัติของคนตามที่เขาเห็นจึงวางอยู่บนความถูกต้องความชอบทั้งทางโลกย์และทางธรรม

ในวรรณคดีของเทียนวรรณ ผู้อื่นก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่าตัวเอง การสร้างแนวคิดที่ให้ความสำคัญทั้งกับอัตวิสัยและภาววิสัยนับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความหมายน้อยอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดสังคมและการเมืองในระยะเวลาต่อมา

3.4: พุทธธรรมกับการก่อรูปของวาทกรรมการเมืองในสยามยุคสมัยใหม่
กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาช่วยให้ชนชั้นนำไทยและราษฎรทั่วไปมีโลกทัศน์และชีวทัศน์ต่อความเป็นมนุษย์ที่ไม่แตกต่างกันอย่างหน้ามือกับหลังมือ ทำให้การปรับปรุงแนวคิดและกุศโลบายการปกครองของผู้ปกครองสามารถยืดหยุ่นได้มากขึ้นด้วย ด้านหนึ่งมาจากความเป็นสากลและทั่วไปของคำสอนทางศาสนา อีกด้านมาจากประเพณีการปกครองของระบบกษัตริย์ที่อาศัยความชอบธรรมของพุทธศาสนาเป็นหลักมายาวนาน เกิดการประยุกต์และปรับปรุงทำที่และแนวคิดให้อยู่ด้วยกันมาได้เป็นระยะๆ

ในสมัยรัตนโกสินทร์จะเห็นถึงคุณูปการและความสำคัญของพุทธธรรมในการปกครองและการเมืองสยาม แม้กระทั่งเมื่อเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก การทำให้เป็นสมัยใหม่หรือศิวิไลซ์ก็ดำเนินไปได้ในระดับที่ไม่ทำให้เกิดความแตกแยกภายในอย่างรุนแรง ด้วยการประนีประนอมและยืดหยุ่นกับกลุ่มและฝ่ายต่างๆ อาศัยจากการอ้างอิงถึงธรรมเนียมปฏิบัติในอดีตกาลมาเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติที่แหวกจากที่เคยทำกันมา ไม่ว่าจะเป็นการสร้างขึ้นใหม่หรือจินตนาการโดยชนชั้นนำเองก็ตาม ทั้งหมดนี้ได้อาศัยแนวคิดและสังเคราะห์หลักคำสอนจากพุทธศาสนาเป็นกรอบโครงสำคัญของโลกทัศน์ไทยสมัยใหม่

ทฤษฎีการเมืองของศาสนาพุทธทำให้ราษฎรซึ่งเป็นคนของเมืองอย่างเฉพาะ (parochial man) กลายเป็นคนโดยสากล (universal man) โดยมีบุญกรรมที่เป็นคำสอนสากลเป็นปัจจัยกำหนดเดียวกัน คติคนที่เป็นนามธรรมในวาทกรรมการเมืองพุทธ จึงทำให้ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีทรรศนะของชีวิตและความเป็นไปของชีวิตที่เหมือนกันได้

នគរបាលប្រចាំទីក្រុងចាត់វេជ្ជបញ្ជាពិនិត្យវិសេសក្នុងបន្ទប់ពេទ្យសង្គមប្រជាជនទី១២៧

[illegible][illegible][illegible]

ឯកទេសក្រសួងកសិកម្ម រុក្ខាប្រមាញ់ និងនេសាទ

3.4: ពិពណ៌នាអំពីការប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក (WMS) ក្នុងការគ្រប់គ្រងប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក។
 ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក (WMS) គឺជាប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹកដែលប្រើប្រាស់បច្ចេកវិទ្យាព័ត៌មាន
 ដើម្បីគ្រប់គ្រងប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក។ ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក (WMS) គឺជាប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រង
 ធនធានទឹកដែលប្រើប្រាស់បច្ចេកវិទ្យាព័ត៌មានដើម្បីគ្រប់គ្រងប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក។
 ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក (WMS) គឺជាប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹកដែលប្រើប្រាស់បច្ចេកវិទ្យាព័ត៌មាន
 ដើម្បីគ្រប់គ្រងប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក។ ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក (WMS) គឺជាប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រង
 ធនធានទឹកដែលប្រើប្រាស់បច្ចេកវិទ្យាព័ត៌មានដើម្បីគ្រប់គ្រងប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធានទឹក។

[illegible][illegible]

កម្មវិធីសង្គមកិច្ចសហប្រតិបត្តិការរវាងស្ថាប័នសហគមន៍ និងស្ថាប័នរដ្ឋបាល

[illegible]

“ព្រះបាទសីហនុវិរ្ទ័យ”

ក្រសួងថា គណៈកម្មាធិការស្រាវជ្រាវរដ្ឋបាលបទដ្ឋានស្រប និងគ្រប់គ្រងការងារស្របក្រសួង

วาทกรรมการเมืองไทยนับแต่สมัยกรุงสุโขทัยและอยุธยามาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมองสังคมและการเมืองอย่างเป็นเอกภาพ ทำนองเดียวกับการมองสิ่งมีชีวิตอื่นในธรรมชาติ แนวคิดดังกล่าวนี้เรียกว่าลัทธิองค์อินทรีย์ (organicism) ดังเช่นการนิยามเปรียบเทียบรัฐกับร่างกายมนุษย์ เช่นในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เรื่องรวมเกียรติ์ กล่าวว่า

“อันพระนครทั้งหลาย ก็เหมือนกับกายสังขาร
กษัตริย์คือจิตวิญญาณ เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์”

เป็นการเปรียบเทียบพระนครว่าเหมือนร่างกาย กษัตริย์เหมือนดวงใจและวิญญาณ ซึ่งเปรียบเสมือนประธานหรือหัวหน้าสูงสุดของร่างกาย ส่วนราษฎรเปรียบเหมือนแขนขา

ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 4 เรื่องปฏิจลสมุปบาทธรรม ทรงอธิบายเรื่องวิญญาณ โดยเปรียบเทียบว่า วิญญาณเปรียบเสมือนดังจิตอันเป็นพนักงานลงสู่ปฏิสนธิ

“มีครุณาเหมือนสมเด็จพระกษัตริย์ เมื่อนายช่างตกแต่งพระนครสำเร็จแล้วกาลใด พระองค์ได้อิสรภาพเปนใหญ่ในการ พระนครภารา แลมีฉันใดวิญญาณนี้เมื่อสังขารตกแต่ง ปฏิสนธิเข้ารับเป็นพนักงานให้ผลอันร้ายและดีตามสมควร ที่สังขารแต่งให้มีอุปมาดังนั้น”¹³

มโนทัศน์ดังกล่าวแสดงว่า มิติและความรับรู้เข้าใจในมนุษย์และความเป็นมนุษย์ รวมถึงชุมชน และจุดหมายของสังคมมีความหมายในแนวคิดและความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นอันเดียวกัน สารและเนื้อหาของรัฐและการเมืองจึงถูกกำกับและตีความภายในกรอบของพุทธทศน์ ทรรศนะทางศาสนากับทางการเมืองยังเป็นเรื่องเดียวกันที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้

จุดหมายทางการเมืองของรัฐไทยแต่โบราณมาถึงสมัยใหม่จึงไม่มีราษฎรที่เป็นตัวของตัวเองอยู่ในนั้นด้วย มีแต่ราษฎรที่เป็นนามธรรม ที่ขึ้นต่อการดำรงอยู่ของกษัตริย์ รัฐจึงมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองที่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมด้วย ในชั้นสูงรัฐและโลกเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิถีทางในอันที่จะไปบรรลุจุดหมายทางธรรม กล่าวในแง่ของรัฐและทางโลก ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธทศน์จึงเน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะขององค์รวมของมนุษย์ มากกว่าที่ความเป็นตัวตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักรเอง

เนื่องจากการอยู่รอดและความมั่นคงของรัฐ ย่อมมีความหมายว่าผู้คนในรัฐก็ย่อมมีโอกาสมากที่จะอยู่รอดและมีชีวิตที่ดีตามสภาพสังคมได้ ในความคิดและปรัชญาการเมืองดังกล่าว แนวคิดและการปฏิบัติที่จัดอยู่ในขอบข่ายแห่งสิทธิและสิทธิมนุษยชนจึงโน้มเอียงที่

¹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ปฏิจลสมุปบาทธรรม” ใน *โลกประวัติศาสตร์* ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 (ตค.-ธค.) 2541, หน้า 5.

จะอิงจุดหมายทางศาสนา คือการหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมในโลกนี้ มากกว่าการสร้างเป้าหมายของความสำเร็จที่เป็นของคนแต่ละคนในโลกนี้

โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่และความชอบธรรมให้กับคนธรรมดาสามัญนั้น ไม่อาจมีพื้นที่ในวาทกรรมการเมืองสมัยก่อนได้ ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ยังไม่ได้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาให้เป็นวาทกรรมหนึ่งทางการเมือง มนุษย์ยังเป็นเพียงมรรคหรือหนทางไปสู่จุดหมายทางศาสนา มนุษย์และต่อมาสังคมยังไม่ได้และไม่อาจเป็นจุดหมายของการเมืองได้

ทว่าก็ยังมีความพยายามที่จะค้นหาจุดหมายอันดีงามในโลกนี้ให้กับมนุษย์ด้วยกันเอง การแสวงหาชีวิตที่ดีที่มีคุณธรรม จะได้มาก็ต้องอาศัยรูปแบบรัฐที่ดีและผู้ปกครองที่มีบุญญาภิบาล ซึ่งคือระบบกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา ที่จะสามารถช่วยนำพาชีวิตทางสว่างให้แก่มวลมนุษย์ในสังคม ดังนั้นความคิดการเมืองเชิงพุทธจึงมุ่งไปที่ความเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับกาย ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นต้น นี่เองเป็นที่มาของลักษณะความคิดการเมืองไทยที่ทั้งอยู่ได้อิทธิพลของความเชื่อทางศาสนาและในเวลาเดียวกันก็ใช้ประโยชน์จากความเชื่อทางศาสนาไปบรรลุดูจุดหมายทางการเมืองของผู้ปกครองด้วยเช่นกัน

จากสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มา คติความเข้าใจในฐานะและบทบาทของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิม ก่อนหน้านั้นในทางการเมือง รัฐและชนชั้นผู้ปกครองมีทรรศนะต่อคนทั่วไปอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่สิ่งทั่วไปหรือเป็นนามธรรมอย่างในศาสนา คนเหล่านั้นอยู่ในฐานะต่างกัน ตามลักษณะความสัมพันธ์ที่พวกเขามีกับเจ้านายหรือผู้มีอำนาจเหนือขึ้นไป ไม่มีบุคคลใดที่เป็นอิสระจากผู้เป็นใหญ่ในสังคมดำรงอยู่ได้

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าสังคมศักดินาไทยนั้นไม่อาจมีปัจเจกชนดำรงอยู่อย่างมีความหมายได้ ด้วยเหตุว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเรียกร้องให้มีระเบียบสังคมที่เป็นแบบลดหลั่นไม่เท่าเทียมกัน แต่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันโดยตลอด เช่นเดียวกับระบบอำนาจและระบบความเชื่อก็เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าววางอยู่บนอุดมการณ์และคำสอนทางศาสนา จึงไม่แปลกที่เป้าหมายของการปกครองและการเมืองไม่อาจแยกออกจากจุดหมายทางศาสนาได้ ไม่อาจมีจุดหมายและอุดมการณ์ทางการเมืองและการปกครองที่เป็นของรัฐแต่ฝ่ายเดียว นั่นคือไม่มีกระบวนการที่เรียกว่า secularization หรือ “การได้ถอนศาสนาออกจากสังคม”¹⁴ เกิดขึ้นได้อย่างจริงจัง อุดมการณ์และคติความเชื่อดังกล่าว เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพัฒนาการของรัฐที่หลุดจากศาสนจักรในตะวันตก (secular state) จึงถูกเรียกว่าโลกทรรศน์การเมืองแบบก่อนสมัยใหม่หรือแบบดั้งเดิม แต่ทั้ง

¹⁴ คำแปลนี้เป็นของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์. ดู “จากปอนาะถึงมหาวิทยาลัยอิสลาม” มติชนรายวัน วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

จะอิงจุดหมายทางศาสนา คือการหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมในโลกนี้ มากกว่าการสร้างเป้าหมายของความสำเร็จที่เป็นของคนแต่ละคนในโลกนี้

โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่และความชอบธรรมให้กับคนธรรมดาสามัญนั้น ไม่อาจมีพื้นที่ในวาทกรรมการเมืองสมัยก่อนได้ ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ยังไม่ได้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาให้เป็นวาทกรรมหนึ่งทางการเมือง มนุษย์ยังเป็นเพียงมรรคหรือหนทางไปสู่จุดหมายทางศาสนา มนุษย์และต่อมาสังคมยังไม่ได้และไม่อาจเป็นจุดหมายของการเมืองได้

ทว่าก็ยังมีความพยายามที่จะค้นหาจุดหมายอันดีงามในโลกนี้ให้กับมนุษย์ด้วยกันเอง การแสวงหาชีวิตที่ดีที่มีคุณธรรม จะได้มาก็ต้องอาศัยรูปแบบรัฐที่ดีและผู้ปกครองที่มีบุญญาภิหาร ซึ่งคือระบบกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา ที่จะสามารถช่วยนำพาชีวิตทางสว่างให้แก่มวลมนุษย์ในสังคม ดังนั้นความคิดการเมืองเชิงพุทธจึงมุ่งไปที่ความเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับกาย ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นต้น นี่เองเป็นที่มาของลักษณะความคิดการเมืองไทยที่ทั้งอยู่ใต้อิทธิพลของความเชื่อทางศาสนาและในเวลาเดียวกันก็ใช้ประโยชน์จากความเชื่อทางศาสนาไปบรรลุจุดหมายทางการเมืองของผู้ปกครองด้วยเช่นกัน

จากสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มา คติความเข้าใจในฐานะและบทบาทของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิม ก่อนหน้านั้นในทางการเมือง รัฐและชนชั้นผู้ปกครองมีทรรณะต่อคนทั่วไปอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่สิ่งทั่วไปหรือเป็นนามธรรมอย่างในศาสนา คนเหล่านั้นอยู่ในฐานะต่างๆกัน ตามลักษณะความสัมพันธ์ที่พวกเขามีกับเจ้านายหรือผู้มีอำนาจเหนือขึ้นไป ไม่มีบุคคลใดๆที่เป็นอิสระจากผู้เป็นใหญ่ในสังคมดำรงอยู่ได้

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าสังคมศักดินาไทยนั้นไม่อาจมีปัจเจกชนดำรงอยู่อย่างมีความหมายได้ ด้วยเหตุว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเรียกร้องให้มีระเบียบสังคมที่เป็นแบบลดหลั่นไม่เท่าเทียมกัน แต่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันโดยตลอด เช่นเดียวกับระบบอำนาจและระบบความเชื่อก็เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าววางอยู่บนอุดมการณ์และคำสอนทางศาสนา จึงไม่แปลกที่เป้าหมายของการปกครองและการเมืองไม่อาจแยกออกจากจุดหมายทางศาสนาได้ ไม่อาจมีจุดหมายและอุดมการณ์ทางการเมืองและการปกครองที่เป็นของรัฐแต่ฝ่ายเดียว นั่นคือไม่มีกระบวนการที่เรียกว่า secularization หรือ “การไถ่ถอนศาสนาออกจากสังคม”¹⁴ เกิดขึ้นได้อย่างจริงจัง อุดมการณ์และคติความเชื่อดังกล่าว เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพัฒนาการของรัฐที่หลุดจากศาสนจักรในตะวันตก (secular state) จึงถูกเรียกว่าโลกทรรศน์การเมืองแบบก่อนสมัยใหม่หรือแบบดั้งเดิม แต่ทั้ง

¹⁴ คำแปลนี้เป็นของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์. ดู “จากปอนาะถึงมหาวิทยาลัยอิสลาม” มติชนรายวัน วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

นี้ไม่ได้หมายความว่า ไม่เกิดมีการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยเดิมกับพุทธจักรเลย ทั้งหมดนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในระยะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยรัตนโกสินทร์กับอำนาจและอารยธรรมตะวันตกในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา

คติความรับรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจะสร้างทรรคนะทางการเมืองที่มองคนอย่างเป็นนามธรรมทั่วไป คนเหล่านั้นแม้จะมีฐานะและสติปัญญาที่ต่างกัน แต่ก็เริ่มมีความหมายในตัวเอง สามารถรับผิดชอบและตัดสินใจความถูกต้องได้ด้วยตัวเอง ดังกรณีรัชกาลที่ 4 วิวาทคำพุดโบราณที่ว่า “หญิงเป็นควาย ชายเป็นคน” ว่าไม่ถูกต้อง และมีพระราชวินิจฉัยว่าหากหญิงไม่สมัครใจแต่งงาน พ่อแม่ก็ไม่อาจบังคับได้ ที่สำคัญมากในการนำมาซึ่งความหมายของคนที่เป็นอิสระแก่ตนเอง ที่เรียกว่าปัจเจกบุคคล ก็คือการปฏิรูประบบกฎหมายและการสร้างประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 ขึ้น อันเป็นบรรทัดฐานใหม่ที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนทรรคนะและท่าทีของรัฐต่อราษฎรและระหว่างราษฎรด้วยกันเอง ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบศักดินาอีกต่อไป

ความหมายของความเป็นคนที่ก้าวหน้าและปฏิเสธความสัมพันธ์ระบบไพร่ได้แก่ทรรคนะของบรรดาคนที่มีอาชีพอิสระและมีโลกทรรศน์สมัยใหม่ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์หรือทางโลกมากขึ้น กลุ่มอาชีพอิสระแรกๆนั้นได้แก่การทำงานเขียนและหนังสือพิมพ์ การเป็นทนายแก่ต่างให้กับราษฎร เช่น เทียนวรรณและ ก.ส.ร. กุลลพเป็นต้น แต่กลุ่มที่จะรับเอาความคิดและมโนทัศน์ทางสังคมและการเมืองแบบใหม่ไปเคลื่อนไหวอย่างมีผลกลับกลายเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในระบบราชการโดยเฉพาะทหารอาชีพ

3.5: การสร้างมโนทัศน์ “บุคคล” และ “สังคม”

การเกิดขึ้นของมโนทัศน์และการปฏิบัติเรื่องสิทธิแยกไม่ออกจากการก่อตัวขึ้นของสังคมสมัยใหม่ที่สมาชิกมีคุณสมบัติสำคัญในการเป็นเจ้าของสังคมนั้นๆด้วย ในสังคมไทยเดิมราษฎรเป็นเจ้าของผลผลิต การก่อรูปของสิทธิพลเมืองและการเมืองในสังคมไทยเกิดขึ้นพร้อมกับการมี “บุคคล” และสังคมหรือพื้นที่สาธารณะในวาทกรรมทางการเมือง

หลังจากมีการปฏิรูประบบกฎหมายเสียใหม่ จากระบบกฎหมายเก่าที่วางอยู่บนพระธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ มาสู่ระบบกฎหมายสมัยใหม่ที่เป็นแบบตะวันตก ผลประการสำคัญของการสร้างระบบกฎหมายสมัยใหม่คือ การสร้างให้มีปัจเจกบุคคลเกิดขึ้นในสังคม

ไทยในทางนิติบัญญัติ¹⁵ เนื่องจากกฎหมายสมัยใหม่เช่นกฎหมายอาญาและแพ่ง ต่างถือว่าคู่กรณีเป็นปัจเจกชนที่มีเหตุผลเป็นของตนเอง และบุคคลอาศัยอยู่ในสังคม การกระทำที่ละเมิดหรือเป็นภัยต่อบุคคลจึงถือว่าเป็นการทำผิดต่อสาธารณะด้วย ในขณะที่ระบบกฎหมายเก่าของไทย ปฏิบัติต่อคู่กรณีบนพื้นฐานของฐานะตำแหน่งทางสังคมเช่นศักดินา และฐานะตำแหน่งของคนในลำดับของความเหลื่อมล้ำ การทุบตีผู้อื่นในธรรมเนียมกฎหมายเก่า ยังไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายทันที หากผู้กระทำเป็นมูลนายหรือผู้มีอำนาจ และผู้ถูกกระทำเป็นข้าทาส ลูกเมียหรือผู้น้อยกว่า เนื่องจากมีมาตราที่ให้ผู้เป็นใหญ่ควบคุมดูแลและลงโทษผู้น้อยกว่าได้เป็นต้น ในขณะที่กฎหมายสมัยใหม่ถือว่าการใช้กำลังประทุษร้ายผู้อื่นถือเป็นการทำผิดกฎหมายบ้านเมืองได้เลย

เช่นเดียวกับการสร้างบุคคลให้เกิดขึ้นในวาทกรรมทางกฎหมาย ได้แก่การเกิดขึ้นของสาธารณะหรือ"ประชุมชน" ซึ่งเป็นส่วนรวมที่รวมเอาคนจำนวนมากในนั้นมากที่สุด คำที่ใช้แทนส่วนรวมในระยะผ่านได้แก่คำว่า "หลวง" ซึ่งมาจากมโนทัศน์เก่าที่รัฐหมายถึงแผ่นดินรวมถึงข้าราชการบริพารและราษฎรทั้งหลาย ที่เป็นของกษัตริย์ ในขณะที่คำว่า "ส่วนรวม" หรือสาธารณะ ที่ก่อรูปขึ้นมาใหม่ จะให้ความหมายที่แตกต่างออกไป เนื่องจากรัฐที่เป็นประชาชาติ จะไม่ใช่สมบัติของใครคนใดคนหนึ่งอีกต่อไป หากต้องเป็นของพลเมืองทุกคนร่วมกัน

ในอดีตก่อนการปฏิรูประบบกฎหมายสมัยใหม่ การกระทำผิดของคนอาจไม่ใช่ความผิดต่อรัฐหรือหลวง เพราะมีการแยกระหว่างอาณาบริเวณของหลวงออกจากพื้นที่ของราษฎร เช่นในกฎหมายตราสามดวงระบุไว้ชัดเจน ระหว่างความผิดต่ออาญาหลวงกับความผิดที่เป็นอาญาราษฎร ในระยะยาวนานของการมีและบังคับใช้กฎหมายใหม่ นำไปสู่การแปรเปลี่ยนมโนทัศน์ว่าด้วยรัฐที่เป็นของหลวง(กษัตริย์) มาสู่รัฐที่เป็นสาธารณะของพลเมืองทั่วไป และการที่คนเริ่มมีสำนึกถึงความเป็นบุคคลของแต่ละคนแทนที่การเป็นคนของใครอยู่ตรงไหนของสังคม

การใช้กฎหมายใหม่จะเป็นผลจึงต้องนำไปสู่การยกเลิกธรรมเนียมศักดินาในความคิดและการปฏิบัติทางกฎหมายด้วย อีกประการที่สำคัญมากคือกฎหมายสมัยใหม่ถือว่าทุกคนเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นหลักของความเสมอภาคและทั่วไปแห่งกฎหมาย ข้อนี้ก็ตรงข้ามกับคติของกฎหมายเก่าเช่นกัน ทำให้บทบาทของกฎหมายต้องเปลี่ยนไปอย่างมาก การทำให้ระบบกฎหมายใหม่เป็นผล จึงเป็นมูลเหตุหนึ่งของปัญหาขัดแย้ง

¹⁵ ดูรายละเอียดใน Tamara L. Loos, "Gender Adjudicated: Translating Modern Legal Subjects In Siam" Ph.D Dissertation, Cornell University, 1999, Ch. 3.

ระหว่างราษฎรกับข้าราชการไม่น้อยเหมือนกัน ในระยะยาว การเปิดมิติใหม่ของระบบกฎหมายไปถึงการเผยแพร่และกระทั่งมีโรงเรียนกฎหมายขึ้น ล้วนเป็นการนำไปสู่การเกิดแนวความคิดใหม่ทางการเมืองที่ราษฎรเริ่มตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของพวกตนมากขึ้น กล่าวได้ว่าพร้อมๆกับการนำเข้ามาของความคิดทางการเมืองและกฎหมายสมัยใหม่ เราก็สามารถเห็นความตึงตึง(tension) ที่ก่อตัวขึ้นจากปัจจัยและพลังในระบบเก่า ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจก็ตาม ดังตัวอย่างของการให้นิยามและความหมายของคำว่า “ที่สาธารณะ” ในประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 ที่อธิบายว่า ที่สาธารณะคือที่ว่างเปล่าหรือสถานที่ซึ่งคนทั่วไปสามารถหรือมีอำนาจเข้าไปได้ ที่สาธารณะในมโนทัศน์สังคมไทยระยะผ่านจึงยังไม่ใช่สถานที่หรือที่ซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของหรือมีอำนาจเหนือ หากแต่เพียงมีความสามารถในการเข้าไป(ใช้ประโยชน์?) ได้เป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องมาจากคติดั้งเดิมที่ว่าที่สาธารณะซึ่งแสดงออกในคำว่าแผ่นดินนั้นเดิมเป็นของพระมหากษัตริย์โดยสิ้นเชิง เมื่อมีการแยกกรรมสิทธิ์ออกจากการครอบครอง ทำให้ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่าอย่างหนึ่ง กษัตริย์จึงต้องระบุให้สิทธิในที่ดินยังเป็นของกษัตริย์อยู่ แม้จะให้ราษฎรไปครอบครองทำกินได้ก็ตาม เหตุผลมาจากปัญหาอำนาจการเมือง เพราะหากให้ราษฎรผู้ผลิตเป็นเจ้าของที่ดินได้อย่างเต็มที่ คือมีอำนาจเหนือที่ดิน อาจทำให้กลายเป็นปรปักษ์ต่ออำนาจของกษัตริย์ในฐานะเจ้าแผ่นดินได้ ดังนั้นจึงต้องตัดทอนและจำกัดสิทธิของเจ้าของที่ดินลง มิให้เป็นอันตรายต่อองค์พระมหากษัตริย์และป้องกันรักษาผลประโยชน์ของบ้านเมืองด้วย¹⁶ จึงทำให้คติสมัยใหม่ที่รัฐและแผ่นดินควรจะเป็นของราษฎรนั้นเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำไทยไม่อาจคิดและยอมรับได้ มองจากจุดนี้ธรรมเนียมการปกครองฉบับแรกที่ร่างโดยคณะราษฎร ซึ่งระบุไว้ในมาตรา ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน จึงเป็นการแตกหักกับประเพณีเดิมดังกล่าวนี้ ด้วยการระบุความเป็นเจ้าของประเทศและอำนาจอธิปไตยว่าเป็นของประชาชน ไม่ใช่เพียงแค่มารจากประชาชนเท่านั้น

น่าสังเกตว่าการที่ชนชั้นนำสยามยินดีรับกฎหมายสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการปกครองนั้น มีเงื่อนไขหลายอย่างที่อำนวยความสะดวกสยามสามารถประยุกต์และปรับระบบกฎหมายเก่าให้เข้าสู่ระบบกฎหมายใหม่ได้ค่อนข้างราบรื่น ประการหนึ่งคือการที่ยุโรปสมัยนั้นได้มีการศึกษาและนำเอาอารยธรรมอินเดียรวมถึงกฎหมายฮินดูด้วยไปสอนในสถาบันการศึกษา เช่นสถาบันการสอนกฎหมายในประเทศอังกฤษได้ทำการสอนวิชากฎหมายฮินดูที่สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา โดยเน้นทางคัมภีร์พระธรรมศาสตร์และบทบัญญัติของพระมนูสาราจารย์ ซึ่งกฎหมายเหล่านี้มีรากฐานที่มาอันเดียวกับกฎหมาย

¹⁶ ร.แสงกาต์ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525),

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์สากล

ตราสามดวง เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ผู้ปกครองสยามเห็นว่ากฎหมายสมัยใหม่ที่ศึกษาจาก
อังกฤษนั้นมีความเหมาะสมกับสภาพวัฒนธรรมของสยามด้วย¹⁷

ประเด็นในที่นี้คือ เมื่อพูดถึงอิทธิพลและผลกระทบของอารยธรรมตะวันตกหรือสมัย
ใหม่ที่มีต่อการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยนั้น เรามักว่าเป็นกระบวนการสาย
ตรงจากตะวันตกมาสู่สยาม ในที่นี้ข้อสังเกตจากงานวิจัยนี้มีอยู่ว่า แม้ความคิดและรูปแบบ
ของการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงในระบบต่างๆจะเป็นแบบตะวันตกก็ตาม หากแต่เมื่อพิจารณา
ถึงความเป็นจริงของการนำเข้าและนำมาปฏิบัติแล้ว จะพบว่าชนชั้นนำสยามได้ดัดแปลง
และประนีประนอมความเป็นสมัยใหม่เหล่านั้นให้สอดคล้องกับคติและประเพณีของการปก
ครองสยามให้มากที่สุด จนกลายเป็นความต้องการและมีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกับโลกทัศน์
ไทยพุทธมากกว่าที่จะเป็นแบบตะวันตกอย่างแท้จริง จุดนี้คือการเริ่มต้นของความแตกแยก
ในทางความรู้และการประเมินสถานการณ์ของประเทศที่ต่างระดับและน้ำหนักกัน
ระหว่างฝ่ายพระมหากษัตริย์กับฝ่ายข้าราชการโดยเฉพาะทหารที่มาจากชนชั้นสามัญ และ
กับชนชั้นกรรมสิทธิ์ทั่วไป

ในส่วน of ข้าราชการและคนรุ่นใหม่ที่เป็นผลผลิตของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน
สยามสมัยการปฏิรูป จะเห็นคติความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นในการมองคนอย่างเป็นนามธรรมทั่ว
ไป ราษฎรทั้งหลายนั้นแม้จะมีฐานะและสติปัญญาที่ต่างกัน แต่ก็เริ่มมีความหมายในตัว
เอง สามารถรับผิดชอบและตัดสินใจรับผิดชอบชีวิตตัวเอง ความหมายของความเป็นคนที่
ก้าวหน้าและปฏิเสธความสัมพันธ์ระบบไพร่ได้แก่พระศนะของบรรดาคนที่มีอาชีพอิสระอยู่
ในเมือง มีการศึกษากว้างขวางขึ้น และที่มีโลกทัศน์สมัยใหม่ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์หรือ
ทางโลกมากขึ้น อันได้แก่ชาวกรรมสิทธิ์หรือคนชั้นกลางในเวลาต่อมา ซึ่งสถาบันที่เอื้อต่อ
การเติบโตทางความคิดและเศรษฐกิจได้แก่ข้าราชการ กลุ่มอาชีพอิสระแรกๆนั้นได้แก่
การทำงานเขียนและหนังสือพิมพ์ การเป็นทนายแก้ต่างให้กับราษฎร เช่น เทียนวรรณและ
ก.ส.ร. กุหลาบเป็นต้น

3.6: มโนทัศน์ว่าด้วยประเทศหรือชาติ

พระศนะและมโนทัศน์เรื่องชาติเป็นกระบวนการรับรู้และให้ความหมายใหม่แก่รัฐ
ไทยที่กำลังแปรเปลี่ยนไปสู่การเป็นรัฐประชาชาติ ในกระบวนการดังกล่าวมีพระศนะว่าด้วย

¹⁷ กนิษฐา ชิตช่วง "มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗" ใน *ไทยคดีศึกษา รวมบทความทาง
วิชาการเพื่อแสดงมุทิตาจิต อาจารย์พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา* (กรุงเทพฯ, อมรินทร์พริ้นติ้ง,
2533), หน้า 48.

รัฐชาติที่ต่างกันสองฝ่าย คือฝ่ายของชนชั้นนำผู้ปกครองมาแต่เดิม ซึ่งมีความเชื่อมาแต่โบราณว่าอาณาจักรหรือรัฐเป็นของกษัตริย์ผู้เป็นธรรมราชา แนวคิดนี้ต่อมายกระดับเป็นความคิดว่าด้วยรัฐคือตัวตนของกษัตริย์นั่นเอง กับอีกฝ่ายคือราษฎรและชนชั้นกระฎุมพีทั้งหลายรวมถึงบรรดาข้าราชการรุ่นใหม่ด้วย ที่มีความคิดและความเข้าใจว่า รัฐหรือชาติเป็นของมวลราษฎรทั้งหลาย

แนวคิดที่ว่าด้วยชาติหรือประเทศของชนชั้นนำเป็นการต่อเนื่องของความรับรู้และอำนาจทางประเพณีที่มีมายาวนาน พื้นฐานของมโนทัศน์ดังกล่าววางอยู่บนจักรวาลทรรศน์พุทธศาสนา กล่าวได้ว่าการสถาปนากรุงเทพฯเป็นราชธานีใหม่ของรัฐไทยลุ่มเจ้าพระยา สืบต่อจากอาณาจักรอยุธยา ได้ก่อให้เกิดแนวคิดอีกชุดหนึ่งทางการเมืองการปกครอง ซึ่งได้รับผลกระทบจากสภาพบ้านแตกและการล่มสลายของราชวงศ์ปกครองเดิม สถาบันกษัตริย์ถูกทำลายและสร้างขึ้นใหม่

ในสภาพการณ์เช่นนั้นเอง ที่แนวความคิดทางการเมืองอันเน้นถึงความเหนือกว่าและชอบธรรมที่สุดของหลักกรรมแห่งพุทธศาสนาเป็นจุดหมายที่เห็นแจ่มชัดที่สุด และให้ผลต่อความรับรู้และความต้องการทางจิตใจของผู้คนทุกชั้นชนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี การนำเอาหลักการทางพุทธศาสนา เข้ามาเป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและการปกครองของพระมหากษัตริย์ เพื่อรื้อฟื้นพลังและความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ใหม่นั้น ในระยะยาวปรากฏว่ามีผลต่อการปรับเปลี่ยนทรรศนะและโลกทรรศน์ทางการเมืองและสังคมของชนชั้นนำสยามเองด้วยอย่างมาก¹⁸ เนื่องจากระบบปกครองแบบที่เป็นอยู่นั้น ไม่เอื้อต่อการถ่วงดุลและคานอำนาจ ยิ่งการแบ่งแยกอำนาจปกครองด้วยแล้ว ยิ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ไม่อาจแม้แต่จะมีการคิดกันขึ้นมา

การที่สถาบันกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี เริ่มให้น้ำหนักและความสำคัญต่อปัจจัยศาสนาพุทธอย่างจริงจังต่อระบบปกครองเอง เป็นการสร้างมิติทางภูมิปัญญาที่เอื้อต่อการกำเนิดวาทกรรมการเมืองชุดหนึ่ง ทำให้ความชอบธรรมทางการเมือง ไม่ได้มีการตัดสินและแข่งขันกันในทางกำลังและอาวุธแต่เพียงอย่างเดียวหรืออย่างสำคัญ หากแต่มีความเป็นไปได้ที่การต่อสู้ประลองอำนาจ จะปรากฏออกมาในปริบททางความรู้และภูมิปัญญาด้วย แม้ผลในทางปฏิบัติจะเป็นจริงก็ต่อเมื่อกษัตริย์พระองค์นั้น ประสพความสำเร็จในการสถาปนาอำนาจการเมืองการปกครองเหนือเจ้านายพระองค์อื่นๆ และควบคุมนำพาบรรดาขุนนางใหญ่ๆ ได้ จากนั้นการปฏิบัติและแสดงการยอมรับหลักกรรมและปฏิบัติตนอยู่ในหลักหรือ

¹⁸ ดูบทวิเคราะห์ที่น่าสนใจในประเด็นการปฏิรูปของรัชกาลที่ 1 ใน David K. Wyatt, "The Subtle Revolution of King Rama I of Siam," in *Studies in Thai History* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1994), pp.131-172.

ยอมรับต่อศาสนธรรมและความรู้ ก็เป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ยากต่อไป เพราะความสำเร็จในทางโลกการเมืองดังกล่าวมานั้น หมายความว่ากษัตริย์พระองค์นั้น จะต้องมียุทธศิลป์และพระปรีชาสามารถในระดับที่ประกันการดำรงอยู่ของสถาบันและราชอาณาจักรได้ การเข้าถึงพระธรรมและสัจธรรมแห่งโลกจึงเป็นเรื่องที่ผู้ปกครองซึ่งสว่างใจแล้ว จะสามารถตระหนักและเข้าใจถึงกลไกและความสำคัญในฐานะและบทบาทของพุทธธรรมเป็นอย่างดี แท้ที่จริงแล้วพุทธจักรในการปกครองไทยเดิมมา ไม่ได้มีองค์การที่แข็งแกร่ง พอที่จะทำการควบคุมและบังคับสถาบันกษัตริย์ได้ดังเช่นศาสนาจักรคริสเตียนในยุโรป แต่การที่จุดเริ่มต้นของกรุงเทพฯ ดำเนินนโยบายทางศาสนาในการวางแนวทางของรัฐ และให้บทเรียนอันสำคัญในการรักษาราชบัลลังก์และอาณาจักรแก่ผู้นำรุ่นหลัง ช่วยทำให้การตระหนักถึงบทบาทและฐานะอันสำคัญของศาสนาพุทธต่อการปกครองเป็นเรื่องสำคัญและไม่อาจจะเลยได้

จุดหัวเลี้ยวหัวต่ออันสำคัญของการพัฒนาแนวคิดการเมืองการปกครองให้ไปกันได้ระหว่างแนวความคิดทางการเมืองแบบเดิมอันมีพื้นฐานมาจากจักรวาลทรรศน์ศาสนาพุทธ กับแนวคิดการเมืองการปกครองแบบสมัยใหม่ ที่มีพื้นฐานมาจากอารยธรรมตะวันตก ได้แก่ สมัยของรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง แน่หน่อนว่าการเผชิญหน้าและปะทะสังสรรค์กันระหว่างความคิดเก่าแบบไทยเดิมกับความคิดใหม่แบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ย่อมนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งทั้งที่สงบสันติและที่รุนแรงได้

กระบวนการทำให้สยามเป็นสมัยใหม่(หรือเป็นแบบตะวันตก)นั้น ตามที่ธงชัย วินิจจะกูลได้วิเคราะห์ไว้อย่างลึกซึ้งในการศึกษาเรื่องกำเนิดของสยามที่อยู่ในแผนที่สมัยใหม่¹⁹ ได้แก่การที่ศาสตร์แบบตะวันตก เข้ามาพร้อมกับมหาอำนาจตะวันตกซึ่งรองรับพลังอำนาจของความรู้ใหม่เหล่านั้นให้เป็นจริงได้ในโลกนี้และในเวลาอันไม่นานนัก สิ่งทีความรู้ใหม่กระทำต่อความรู้และสังคมสยามเก่าก็คือการข่มขู่ อันรวมไปถึงการทำให้ความรู้เก่าเริ่มไร้ น้ำยาและความหมาย หรือแม้กระทั่งแค่ทำให้ความรู้เดิมเกิดลักษณะคลุมเครือขึ้นในความคิดของคนไทยเอง เหนือนี้ก็เพียงพอที่จะทำให้สถานการณ์สูงอมต่อขั้นตอนสุดท้าย คือการที่ความคิดสมัย ใหม่แบบตะวันตกเข้ามาแทนที่ความรู้ไทยเดิมได้นั่นเอง ทั้งหมดนี้ดำเนินไปด้วยการร่วมมือ ซึ่งเจือด้วยการทะเลาะขัดใจกันระหว่างผู้นำสยามกับฝ่ายตะวันตก แต่ก็ร่วมกันเปิดทางและผลักดันให้ศาสตร์ตะวันตกเข้ามาและดำเนินไปเหนือความรู้แบบเดิม โดยเฉพาะสมัยแห่งการปฏิรูปสยามประเทศสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5

¹⁹ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Chiangmai: Silksworm Books, 1994).pp. 56-61.

ในเรื่องของแนวความคิดทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าการปรับเปลี่ยนจุดยืนทางความคิดเรื่องการเมืองของไทย ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในระบอบเวลดังกล่าวนี้ด้วย ผลอันสำคัญของการปรับมุมมองทางอำนาจการเมือง ได้แก่การที่อำนาจทางโลกเขยิบขึ้นมา มีฐานะนำและครอบงำเหนืออำนาจทางธรรม อย่างเรียกว่าเกือบจะเด็ดขาด มโนทัศน์หลักในเรื่องอำนาจการเมืองถ้ามองจากพัฒนาการของแนวความคิดอำนาจการเมืองดั้งเดิมแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่อำนาจกษัตริย์ขึ้นกับบุญญาภิบาล ได้แก่วิถีชีวิตที่อำนาจนั้นเป็นสิทธิเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์เอง ไม่ใช่อำนาจที่มาจากและยังขึ้นต่อบุญและบารมีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกแต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไปดังความเชื่อแต่ก่อนมา

ในระยะก่อตั้งราชวงศ์จักรีได้ให้ความสำคัญแก่การสร้างความชอบธรรมของอำนาจปกครองใหม่ ที่เน้นประสบการณ์อันเป็นจริงของผู้นามากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ยอมรับข้อจำกัดในประสบการณ์ของมนุษย์ด้วยเช่นกัน ด้วยการให้อำนาจของพุทธธรรมมีความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดเหนือกว่าอำนาจของกษัตริย์ พุทธธรรมจึงเข้ามามีส่วนในการก่อรูปอุดมการณ์การปกครอง ที่สำคัญคือการนำเอาพุทธคติมาเป็นจุดหมายในนโยบายการปกครองบ้านเมือง มีการเคลื่อนไหวทางศาสนาและภูมิปัญญา กล่าวได้ว่าไม่อาจแยกศาสนาออกจากการเมืองสังคมได้ อาจเรียกว่าเป็นการเคลื่อนไหวไปสู่การสร้าง"ศาสนาของสังคม"(civil religion) แสดงออกในการนำเสนอความคิดเรื่องอำนาจในการปกครองโดยอิงวาทกรรมพุทธศาสนา สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ แสดงถึงการยอมรับอำนาจที่เหนือกว่ากษัตริย์ นั่นคือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ดังคำอาราธนากรรมฐาน แล วิปัสสนาภาวนา ของคนในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ว่า ขอเอาพระเจ้าคุณพระเจ้าในอดีตอนาคตปัจจุบัน มาเป็นที่พึ่ง จนกว่าจะเข้านิพพาน

"ขอนมัสการกราบไหว้พระพุทธเจ้า อันเป็นอดีตอนาคตปัจจุบันสิ้นกาลทุกเมื่อฯ"

"แล้วจะขอเป็นข้าแห่งพระเจ้าฯ จงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า...สิ่งอื่นจะได้เป็นที่พึ่งแห่งข้าหาบมิได้"

ความเป็นอิสระแห่งตนของคนนั้นไม่อาจนึกถึงได้ การพึ่งสิ่งอื่นใดก็ไม่อาจทำได้ นอกจากพึ่งพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระอริยสงฆ์เจ้า อันเป็นทั้ง "อดีตอนาคตปัจจุบัน" ด้วย ดังนั้นการเป็นข้าของสิ่งที่มีอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์เหนือกว่ามนุษย์นั้นย่อมเป็นสิ่งที่พึงกระทำอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสิ่งนั้นมีอำนาจเหนือกาลเวลาของมนุษย์ด้วย นั่นคือการยอมตนลงเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์และพระธรรม

ว่าการที่กษัตริย์และชนชั้นนายอมลงเป็นทาสของธรรม ก็ไม่ได้นำไปสู่การสร้างความเท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นปกครองกับราษฎรให้มากขึ้น หากเป็นการสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับชนชั้นนำมากกว่า ดังเห็นได้ว่าในเวลาต่อมา คติอำนาจแบบรัตน

โกสินทร์ก็ถูกแก้ไขใหม่ให้เป็นทันสมัยมากขึ้น ด้วยการทำให้ชนชั้นสูงแตกต่างโดยธรรมชาติจากราษฎร เป็นกระบวนการทำให้เป็นแบบเหตุผลrationalization ซึ่งเห็นชัดมากขึ้นนับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ข้อนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์วิพากษ์ว่าเป็นความคิดการปฏิบัติของรัชกาลที่ 6 ในการสร้างค่านิยมคึกคึกขึ้นมาใหม่อีกในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม ได้แก่การเน้นเรื่องสุมวลชาติหรือชาติภูมิของคนที่จะเป็นข้าราชการขุนนาง

ข้อสังเกตในที่นี้คือเมื่อสังคมสยามได้รับผลกระทบจากอิทธิพลภายนอก อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศ ในท่ามกลางกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เอง ที่กลุ่มชนชั้นนำก็มีการปรับตัว เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ได้ พุดในทางปรัชญาคือเป็นกระบวนการที่กลุ่มชั้นนำของสยามเริ่มทำความรู้จักกับอัตวิสัยและการดำรงอยู่ของตนเอง ก่อรูปและสร้างอัตลักษณ์และความเป็นตัวของตัวเองขึ้นมา ทั้งในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเดียวกันและระหว่างกลุ่มชั้นนำกับคนอื่น ๆ ทั้งในและนอก พระราชอาณาจักร การสร้างความเป็นประธาน(subject)ของกลุ่มชั้นนำดังกล่าว มีผลไปสู่การฉีกและก่อรูปทางชนชั้นขึ้น พัฒนาการต่อไปคือการทำให้ฐานะและอภิสิทธิ์รวมถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบรรดากลุ่มและพวกชนชั้นนำต่างๆ กลมกลืนกันเป็นผลประโยชน์ทางชนชั้นอันเดียวกันหมด โดยมีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลาง

ดังนั้น แนวความคิดที่ว่า"อำนาจเป็นสิทธิขาด" ของพระมหากษัตริย์ จึงได้รับการฟื้นฟูในสมัยหลังต้นรัตนโกสินทร์ ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูอุดมคติของกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา การขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 เป็นอีกข้อต่อของการปรับปรุงคติและความเชื่อเรื่องอำนาจสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์ และตอกย้ำถึงความรับผิดชอบของกษัตริย์ในการปกครองอาณาประชาราษฎร์มากขึ้น เมื่อฟื้นฟูความคิดเรื่องอำนาจสิทธิขาดของกษัตริย์แล้ว ปัญหาคือฐานะและบทบาทของขุนนางและพระราชวงศ์จะดำเนินไปอย่างไร รัชกาลที่ 4 ทรงแต่งตั้งให้พระปิ่นเกล้ามีฐานะเหมือนเป็นกษัตริย์องค์ที่สอง เป็นการสร้างดุลยภาพกำลังอำนาจไว้ ส่วนฝ่ายขุนนางอาศัยสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์เป็นแกนในการควบคุมพลังฝ่ายขุนนาง ทำให้เกิดดุลยภาพในอำนาจและประโยชน์ที่ส่วนใหญ่พึงพอใจมากที่สุด

การเกิดขึ้นของความเป็นตัวตนมาพร้อมกับความต้องการทำความเข้าใจตัวเองและโลกรอบข้างอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วย ตามมาด้วยความต้องการในการแสดงและถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจนี้ไปยังคนอื่น ๆ กระบวนการดังกล่าวเห็นชัดขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเอง ที่เริ่มสร้างและแสดงวาทกรรมดังกล่าวในเรื่องราวหลากหลายทั้งการเมือง การปกครอง ศาสนาไปถึงวิทยาศาสตร์และอื่นๆ ดังตัว

อย่างจากพระราชนิพนธ์เรื่อง สถาปนกษัตริย์ ซึ่งทรงให้ความสำคัญค่อนข้างมากกับประวัติความเป็นมา ทรงกล่าวถึงวิวัฒนาการของการมีกษัตริย์ในการปกครองว่า

"ดินแดนที่ยังไม่มีกษัตริย์นั้นมีโจรผู้ร้ายโดยไม่มีผู้ตัดสิน และมีศัตรูคนประเทศอื่นมาย่ำยีเบียดเบียนบ้านเมือง จนไม่เป็นอันทำมาหากิน จึงต้องสมมติให้คนหนึ่งเป็นกษัตริย์ครอบครองทำหน้าที่รักษา ความสงบทั้งภายในและภายนอกประเทศ มีอำนาจสิทธิขาดที่จัดสรรให้คนพวกหนึ่ง ทำหน้าที่ไปสงครามต่อสู้กับประเทศอื่นที่มาทำร้ายแก่บ้านเมือง และให้คนอื่นพวกหนึ่ง อยู่รักษาบ้านเมือง ครอบครัว เลี้ยงอาหาร"²⁰

คำอธิบายกล่าวต่อไปว่า กษัตริย์จะแต่งตั้งพรรคพวกของพระองค์ให้ ทำหน้าที่คอยควบคุมกิจการการบริหารบ้านเมืองด้านต่างๆ รวมทั้งจัดสรรผลประโยชน์ ที่จะได้รับให้ด้วย คนพวกนี้คือเจ้านายและขุนนาง กษัตริย์จึงมีความจำเป็นในแง่ที่เป็น จักรกลสำคัญต่อการคงอยู่ของระบบ หน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินอีกประการหนึ่งคือการทำนุบำรุงและป้องกันพุทธศาสนาไม่ให้มีศัตรูชาติใดมาทำลายได้ ดังเห็นได้จากคำปฏิญาณพระองค์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

วิธีการคิดแบบกลไกหรืออินทรีย์ภาพถูกนำมาใช้มากขึ้นในการวิเคราะห์ระบบการเมืองการปกครองอาณาจักร เริ่มการพิจารณาถึงความเป็นจริงของระบบการปกครอง เห็นฐานะของกษัตริย์ที่เป็นกลไกชิ้นสำคัญในระบบนี้ โดยที่จักรกลนี้มีประสิทธิภาพด้วยการมีอำนาจอันสูงสุดนั่นเอง อำนาจนี้มาจากการที่ปัจจัยส่วนต่างๆ ของแผ่นดินสามารถดำเนินไปด้วยกันได้อย่างสมานฉันท์ ภายใต้วาทกรรมใหม่นี้รัชกาลที่ 4 มองเห็นลักษณะการเมืองว่า ผู้นำจำเป็นต้องอาศัยและใกล้ชิดราษฎรมากยิ่งขึ้น

คู่ไปกับการพยายามทำความเข้าใจให้กับตนเองได้แก่การแสดงและถ่ายทอดความคิดทางการเมืองและความรู้ต่างๆ ให้แก่คนอื่น ในทางปฏิบัติคือการถ่ายทอดความรู้และความคิดการเมืองเหล่านี้ให้แก่พระราชโอรส โดยทรงหวังว่าจะให้เป็น "กษัตริย์ของประชาชน" ความคิดนี้เห็นได้จากการตั้งชื่อลูกชายใหญ่ มิได้ใช้พระนามที่เป็นชื่อเทพเจ้าอีกต่อไป ทรงให้เหตุผลแก่คนทั่วไปว่า พระนามที่เป็นชื่อเทพเจ้าจะทำให้พระชนม์ไม่ยืนดังเช่น กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิษณุวรดิษ ภาร จึงเปลี่ยนมาให้นามแก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่า "กรมขุนพินิตประชานาถ" หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งที่คุ้มครองแห่งประชาชน"²¹

²⁰ ห.จ.ช., สบ.4 เอกสารส่วนบุคคลพระยาอนุমানราชธน 1-25 เล่ม 1 ปีที่ 8 เบ็ดเตล็ด (พ.ศ.2481-84) พระราชบัญญัติว่าด้วยราคาที่ดิน พ.ศ.2399อ้างในนฤมล ธีรวัฒน์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, น.178.

²¹ เพิ่งอ้าง, น. 335.

จากพัฒนาการทางความคิดความเชื่อในฐานะและหน้าที่ของกษัตริย์ดังกล่าวนี้เอง ทำให้ในทัศนะต่อรัฐและชาติมีลักษณะของการขึ้นต่อการดำรงอยู่ของสถาบันกษัตริย์เป็นหลัก หากไร้ซึ่งสถาบันกษัตริย์ ชาติก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้เหมือนกัน แม้ว่ากษัตริย์เองก็มองเห็นความหลากหลายของความเป็นชาติมากขึ้น มีราษฎรที่มาจากหลายชาติ ศาสนา และภาษา กระทั่งการขยายอำนาจของลัทธิอาณานิคมเข้ามาในภูมิภาคนี้ ทำให้ชนชั้นนำต้องมองถึงชาติสยามอย่างเป็นทางการที่มีเส้นเขตแดนอันแน่นอนก็ตาม แต่ทั้งหมดนั้นไม่อาจทำให้ฐานะและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ลดหย่อนลงไป ตรงกันข้ามสถานการณ์ที่ตึงเครียดขึ้น กลับยิ่งทำให้ความชอบธรรมของกษัตริย์ในการเป็นตัวแทนและผู้รักษาปกป้องชาติไว้ยิ่งสูงเด่นและไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้เลย จุดนี้เองที่ต่อมากจะกลายเป็นปมเงื่อนของความขัดแย้งทางความคิดในเรื่องชาติ ระหว่างชนชั้นปกครองดั้งเดิมกับชนชั้นกระฎุมพีใหม่ทั้งหลายซึ่งเริ่มมองหาและเห็นตัวตนของพวกเขาในตัวของรัฐและชาติใหม่นี้ด้วยเหมือนกัน²²

นอกจากวิธีการมองถึงสังคมของตนเองอย่างเป็นองค์อินทรีย์แล้ว อีกวิธีการหนึ่งคือการมองสังคมอย่างเป็นทางการของการวิวัฒนาการ ดังตัวอย่างของเทียนวรรณและนักคิดร่วมสมัยอื่นๆ

เทียนวรรณเริ่มมีทรรศนะในการรับรู้โลกและประเทศอย่างใหม่ในระยะที่สยามเปิดรับความก้าวหน้าจากตะวันตก เขาวิเคราะห์พัฒนาการของสังคมและประเทศว่าเป็นไปตามลำดับขั้นจากต่ำสู่สูง ขั้นต้นคือเริ่มจากกำเนิดของสัตว์ อันได้แก่ “สิ่งมีชีวิต แลใจตรอง มีวิญญาณ ความรู้สึก แลสัญญาความจำ แลเจตสิกความคิดอ่าน” ในขั้นแรกนี้มนุษย์ยังไม่มีแม้ภาษาการพูดและขนบธรรมเนียม มีแค่ขั้นที่ 5 อายุคน 6 แลถึงคฤหาสน์ชายทะเล มีการสืบพันธุ์จึงนำไปสู่การตั้งหมู่บ้านละเล้าก็กกกองต่างๆขึ้น

เขาแบ่งลำดับพัฒนาการของสังคมออกเป็นขั้นตอนธรรมชาติและความเจริญของสังคมขั้นแรกมนุษย์สังคมพัฒนามาบนพื้นฐานของปริมาณคือพลกำลัง จำนวนผู้คนและอาวุธดีมาน้อยกว่ากัน ขึ้นต่อมาสังคมพัฒนามาบนฐานของความรู้และปัญญา ขั้นที่สามเป็นสังคมที่วางอยู่บนการผลิตเศรษฐกิจและการศึกษา จนเกิดรูปแบบการปกครองต่างๆขึ้นจากระบบกษัตริย์ถึงระบบบริพัตร ซึ่งในรูปแบบการปกครองที่นักคิดสมัยนั้นคิดว่าก้าวหน้าที่สุด ปัจจุบันสำคัญอีกอันในการปกครองสังคมขั้นที่เจริญแล้วนี้ได้แก่ศาสนา ที่จะมีส่วนช่วยอย่างมากในการปกครองผู้คน เมื่อกล่าวถึงปัจจัยสำคัญของประเทศในยุคเจริญแล้ว เทียนวรรณระบุว่า 4 ประการคือ 1) ปัญญา 2) กำลัง 3) ทรัพย์ 4) อาหาร

²² ดูคำอธิบายที่ต่างออกไปใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 -2475 (กรุงเทพ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

พรรณสะท้อนระบบการปกครองและประเทศแบบใหม่ที่เป็นแบบวิวัฒนาการ มีผลต่อวิถีคิดและพรรณนาระบบการเมืองของสามัญชนมาก ที่สำคัญคือการรับรู้ต่อบทบาทและฐานะของราษฎรที่มีความหมายต่อสังคมต่างไปจากพรรณนาของชนชั้นปกครอง การมองเห็นตัวตนของราษฎรที่เป็นตัวของตัวเอง นำไปสู่การบั่นทอนคติความเชื่อในธรรมชาติของคนตามระบบศักดินาที่ไม่เท่าเทียมกัน

ตัวอย่างที่ปรากฏออกมาได้แก่ข้อเขียนเรื่อง “มนุษย์ภาพ” ของกุลหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเขียนโดยใช้นามจริงไม่ใช่นามปากกาดังที่ท่าอยู่ในการเขียนนิยายและเรื่องสั้นหรือบทวิจารณ์อื่นๆ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงความจริงใจและบริสุทธิ์ใจของผู้เขียน บทความชิ้นนี้ซึ่งจะถูกเซ็นเซอร์จากรัฐบาลทางอ้อม มีสมมติฐานข้อหนึ่งว่า คนเราไม่ว่าจะแตกต่างทางชนชั้นอย่างไร ย่อมมาจากที่เดียวเหมือนกันหมด กุลหลาบอ้างชาร์ลส ดาวินในเรื่องกำเนิดมนุษย์จากจุดนี้ทำให้เขาสามารถวิพากษ์ชนชั้นปกครองและอำนาจที่มีอยู่ได้ว่าไม่ใช่เป็นความจริงแท้ของมนุษย์และสังคม หากเป็นการปรุงแต่งที่หลอกลวงคนทั่วไปที่ไร้อำนาจให้ยอมรับ²³ ทั้งหมดนี้จะเป็นพื้นฐานให้เกิดความคิดการเมืองที่รุนแรง(ราดิคัล)ต่อไปได้

3.6: มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมทางสังคม

การนำเสนอวาทกรรมการเมืองที่เป็นระบบอย่างสากลแสดงออกชัดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นไป ดังพระราชนิพนธ์เรื่องนานาธรรมวิจารณ์ ซึ่งอธิบายความหมายและที่มาของความยุติธรรมในบ้านเมืองไว้ว่า

“ความว่าแต่ต้นกาลปฐาแต่ต้นยุค(ค) แผ่นดินมีเชื้อสาสิ่งอกเต็มไปไม่สิ้นไม่สุด ก็มนุษย์ ทั้งปวงเก็บเชื้อสาสิ่งกันแต่พออิ่มแล้วก็ไป ไม่ได้มีที่เก็บที่ไว้ มีคนหนึ่งเกียจคร้าน เก็บเอาเชื้อสาสิ่งกินแล้วก็เก็บเอาไปไว้เวลาอื่น ไม่มาเก็บวันละสองหน มีคนถามหาว่า เวลาเก็บเชื้อสาสิ่งทำไมจึงไม่มา บอกว่าเก็บเอาไปรักษาไว้ พอกินแล้วจึงไม่มา คนอื่นเห็นชอบด้วยเขาอย่าง ก็ด้วยเหตุนี้ คนก็เก็บเชื้อสาสิ่ง ไปเก็บสะสมไว้สำหรับตัวมากๆ ไม่รู้ประมาณ จนการชิงกันจะเก็บให้มากมีขึ้น ก็ทะเลาะวิวาทกัน ที่ต้นข้าวสาสิ่งอกอยู่นั้น กิ่งอกขึ้นไม่ทันความประสงค์ของคน เมืองอกขึ้น คนก็ชิงกัน เป็นความไม่สบายเกิดขึ้นในหมู่คน

“ด้วยเหตุนี้คนทั้งปวง จึงปรึกษาพร้อมกันแบ่งเชื้อสาสิ่งปันไรๆ สำหรับตัวละคนๆ เชื้อสาสิ่งอกขึ้นในไร่ของ ใครคนนั้นก็เก็บกัน เมื่อไม่ออกก็เอาเมดเข้าเพาะมาหว่าน มาปลูกมาทำขึ้น จึงยังมี คนโลภมากส่วนของตัวเก็บล้น ยังอยากได้อีก ไปลักเข้าในนาของผู้อื่น ฤาลาง

²³ กุลหลาบ สายประดิษฐ์ “มนุษย์ภาพ” 8 ธันวาคม พ.ศ. 2474 ไทยใหม่ และ ศรีกรุง พิมพ์ซ้ำใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 (มค. เมษ), 2536, น. 7-17.

คนเกียจคร้านไม่ทำนาของตัว ลักเข้าในนาแลเข้าที่เขาเก็บไว้ในบ้านของ ผู้อื่นกินบ้าง เมื่อเขาถามว่าลักไปฤา แต่แรกรับดี ครั้นเขาติเตียนนินทาซึ่งซึ่ง ก็ไปปิดไม่รับ ฝ่ายเจ้าของนากลัวผู้ร้ายลักก็หาไม้ค้อนก้อนดินไว้คอยตีคอยฆ่าผู้ร้าย ฝ่ายผู้ร้ายก็ถือท่อนไม้ แลก้อนดินก้อนหินต่อสู้เจ้าของเข้าแลเจ้าทรัพย์ ด้วยเหตุนี้ เป็นไปโดยลำดับ การฆ่าฟันรันตีจ้องจกลักฟอลงต่างๆ เกิดมีขึ้น คนทั้งปวง มีแต่วิวาทรบราฆ่าฟันกัน

" ด้วยเหตุนี้คนทั้งปวงอ่อนใจลำบากด้วยความทุกข์นั้นมาก จึงเกิดความจะหาที่พึ่งให้คุ้มความทุกข์นั้น จึงร้องหาว่าท่านผู้ใดหนอจะมาเป็นที่พึ่งแก่เรานำบัดทุกข์ไทยอันนี้ เรา จะยอมเป็นข้าให้ใช้ จะแบ่งส่วนเข้าในนา ของเราให้เป็นค่าจ้าง ก็ครั้งนั้นคนทั้งปวงเลือกได้ผู้หนึ่ง มีสติปัญญา อุดม ความเพียรมาก อยากจะให้คนทั้งปวงเป็นสุขเสมอกันรักการยุติธรรมเป็น ที่ยิ่ง เข้ามารับอาษา คนทั้งปวงจึงยอมปฎิญาอยู่ในอำนาจแล้วแบ่งส่วนเข้าในนาของตัว ให้ว่า เป็นสิบบรดฤาเท่าไรก็ตามเกิด ก็เข้าค่านาเป็นของท่านผู้จะเป็นเจ้านั้น ให้ท่านแบ่งปัน ให้คนในครอบครัวของท่าน แลผู้ที่รับอาษาทำการงาน ปราบปรามแลรวังคนทั้งปวง ท่านผู้้นั้นจึงได้เป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ เรียกนามว่า มหาสมบัติราช (สมมติยะราช) เลือกคนผู้ฉลาดแลเที่ยงธรรมเป็นตระลาการ ผู้พิพากษาความในถิ่นที่ต่างๆ โดยสมควร แลเลือกคนที่มีฝีมือกล้าหาญ เป็นทหารสำหรับลาดตรวจตราห้ามปรามความชั่วแลจับโจรผู้ร้ายมาทำโทษ ตามชนบทรายการ อำมาตย์ฝ่ายพลเรือนแลทหารจึงเกิดขึ้นดังนี้ เข้าในนา ที่คนทั้ง แดนดินยอมยกส่วนถวาย ก็ให้มีพนักงานเรียกแลชนมาแลให้มีพนักงานรักษาเก็บไว้แลได้แจกจ่ายให้ไปเป็นเบี้ยหวัดแลรางวัลแก่คนที่ทำราชการ ให้เป็นกำลังเลี้ยง ชีวิตไม่ต้องทำนา ผู้ที่ทำราชการ ให้มารับปฎิญาสาบาลทานบลให้ชื่อสัตย์ เที่ยงธรรม อย่าทำชั่วแลอย่าทำทรยศขอ(ต่อ)ท่านผู้เป็นเจ้าชื่อมหาสมมติยะราช นั้นๆ"

ตำนานการเกิดกษัตริย์ในข้อเขียนนี้ นำเรื่องราวมาจากอัครคฤณสูตร ต้นฉบับข้างบนนี้เป็นพระราชนิพนธ์ภาษาไทยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์วิจิตรวาทธรรม เล่ม 2 ฉบับ 9 จำนวนเดือน 8 ปี 1247 หน้า 253-280 ไม่ทราบปีที่ทรงนิพนธ์ ชื่อของบทนิพนธ์นี้คือ "นารามธรรมวิจารณ์" ซึ่งแปลว่าคาถาถ้อยคำสำหรับเลือกสันธรรมลัทธิต่างๆ นิพนธ์บทนี้ มีเนื้อหาหลักที่เรื่องความยุติธรรมและการรักษาให้เกิดความยุติธรรมในสังคมหรือในบ้านเมือง

หลังจากทรงอธิบายถึงเหตุผลและความจำเป็นที่บ้านเมืองทุกแห่ง ต้องมีผู้รักษาความยุติธรรมและดำเนินการให้เกิดความยุติธรรมแล้ว ในตอนท้ายบทนิพนธ์ทรงกล่าว ถึงเหตุที่มาของตำราความยุติธรรมและผู้รักษาความยุติธรรม ซึ่งมีเหมือนกันในทุกแห่ง ว่ามีความเป็นมาอย่างไร คำตอบคือการกลับไปหาจุดกำเนิดเริ่มต้นของสังคมมนุษย์และการปกครอง ซึ่งก็คือเนื้อหาในอัครคฤณสูตรนั่นเอง

ข้อที่น่าสนใจในเชิงเปรียบเทียบกับความเข้าใจของความคิดการเมืองในพุทธศาสนายุคแรก โดยเฉพาะในเรื่องกำเนิดโลก มนุษย์และสังคมการเมืองนั้น พบว่ารัชกาลที่ 4 ทรงมีแนวพระราชดำริอีกชุดหนึ่งซึ่งต่างจากความหมายที่เข้าใจและยึดถือกันมาแต่กาลก่อน จุดหมายหลักของวาทกรรมเรื่องกำเนิดโลกและมนุษย์ คือการสร้างความเป็นระเบียบให้แก่สังคมตามจักรวาลทรรศน์พุทธ

ในเวลาต่อมาจุดหมายทางการเมืองของวาทกรรมการเมืองแนวพุทธ ที่มีการวิวัฒน์ตามการปฏิบัติและสังคมแต่ละท้องถิ่น คือการปกครองโดยศูนย์กลางหรือกษัตริย์ และคือการรักษาทรัพย์สินและวิภาคแจกจ่าย ความมั่งคั่งให้แก่ราษฎร โดยที่แกนของวาทกรรมนี้คือธรรม ซึ่งเป็นบุญบารมีอันสูงส่งของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง ลักษณะและคุณสมบัติสำคัญต่างๆ จึงล้วนเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงฐานะของธรรมราชาเอาไว้นั่นเอง

แต่ในพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ในการอภิปราย เรื่องกำเนิดสังคมและการปกครองนั้น ทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อจุดหมายทางการเมืองที่จำเพาะยิ่งคือ ความยุติธรรม อันเป็นเรื่องทางโลกล้วนๆ เพราะเป็นพื้นฐานให้แก่ความสัมพันธ์ที่เป็นระเบียบและสงบของคนทั้งหลาย ไม่ได้นำเสนอเรื่องกำเนิดโลกและมนุษย์ เพื่อเป้าหมายในทางนามธรรมที่เป็นสากล อันมาจากความคิดเรื่องระเบียบของจักรวาลดังแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์นี้ก็ยังมีความต่อเนื่องและสนทนากับวาทกรรมเก่าดั้งเดิมด้วยเหมือนกัน กล่าวคือในลักษณะของความเป็นสากลและทั่วไปก็ยังเห็นได้ เมื่อทรงเปรียบเทียบความยุติธรรม ว่าไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของสยามเท่านั้นที่จำต้องมีและรักษา หากแต่ทรงกล่าวว่า "กฎหมายแบบแผนตัดสินคดีเนื้อความของคนเป็นอันมากซึ่งมีในบ้านเมืองนั้น ๆ คล้ายๆ กัน ไม่ผิดกันนัก มูลคดีต้องกันเกือบหมด ต่างๆ กันบ้างแต่สารคดีซึ่งเป่งกิ่งก้านต่อออกไปตามกาลประเทศบ้านเมืองต่างๆ"

ความเป็นสากลและทั่วไปของหลักคิดที่ว่า ด้วยความยุติธรรมนี้จึงอยู่ที่ความเหมือนกันในแทบทุกประเทศในโลก(ทางภูมิศาสตร์)นี้ ที่ทรงเห็นว่ากฎหมายและวิธีการพิพากษาคดีต่างๆ ในแทบทุกบ้านเมืองคล้ายกันนั้น ก็เพราะว่ากฎหมายและการพิพากษานั้น จำต้องวางอยู่บนความยุติธรรม และความยุติธรรมนั้นเป็นสิ่งที่รู้และเข้าใจได้ในคนทั้งหลายเหมือนกัน ด้วยว่า "ยุติธรรมนี้อำนาจ ความรู้ ความฉลาดของคนชื่อตรง และมีเมตตาปราณี แก่คนทั้งปวง ย่อมคิดเห็นถูกต้องโดยมากได้" หมายความว่าคุณสมบัติทั่วไปในคน อันได้แก่ความรู้ ความฉลาดของคนชื่อตรง และมีเมตตา ทำให้สามารถคิดและเห็นในสิ่งที่เป็นการให้ความสำคัญแก่คุณสมบัติในตัวคน ที่ไม่ใช่เรื่องของบุญและบารมี อันสูงส่งที่สะสมมาแต่ชาติปางก่อนอีกต่อไป หากแต่ได้แก่ความรู้ และความ

ฉลาด ซึ่งเป็นเรื่องของสติปัญญา และการเรียนรู้ เป็นคุณลักษณะทางธรรมชาติก็จริง แต่ก็ เป็นสิ่งที่คนสร้างได้ในทางสังคมเช่นกัน

ที่สำคัญอีกประการคือ การที่มองคนสยามในระนาบเดียวกับคนทั่วไปทั้งโลก เป็นการมองอย่างทั่วไปบนความรู้ที่เป็นภูมิศาสตร์ ในวาทกรรมการเมืองไทยแต่ดั้งเดิม ก็มีการ มองอย่างทั่วไปเหมือนกัน หากแต่เป็นสิ่งที่ทั่วไปที่ไม่ได้วางอยู่บนความเป็นจริงทางภูมิศาสตร์ หรือทางสังคม หากเป็นความเชื่อจากฐานของจักรวาลทรรศน์ ที่ถือว่าสรรพสิ่งเหมือนกัน ด้วยมีบุญกรรมกำหนด เป็นการมองอย่างทั่วไปที่เริ่มต้นจากสภาวะนามธรรมหรือจิต แล้ว ไปสู่จุดสุดท้าย ที่เป็นสภาวะนามธรรมหรือจิตอีกเช่นกัน โดยที่สภาวะทางกาย หรือที่เป็น วัตถุธรรมในปัจจุบันสมัยนั้น ถูกข้ามและลดความสำคัญหรือบทบาทลงไปอย่างรวดเร็ว

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 การอธิบายและทำความเข้าใจในมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมเป็นเรื่องเร่งด่วนและมีความสำคัญยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนระบบการปกครองของรัฐบาล ในกระแสของการปฏิสัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่และตะวันตกแล้ว กรมหมื่นพิชิตปริชา กร(พระยศในขณะนั้น)ทรงอธิบายคำว่า "ยุติธรรม" ว่าเป็นความถูกต้องตามธรรม โดยที่ ธรรมมีความหมายถึง "ความจริงที่จะเป็น เป็นอยู่ เป็นแล้ว เหมือนพระธรรมคือความเป็นไป ของธรรมดาสัตว์สังขารที่จำจะต้องเป็นไปตามความจริง"

ความคิดดังกล่าวทำให้เห็นร่องรอยของความเป็นแบบสมัยใหม่แล้ว กล่าวคือมองว่า "เป็นสารธรรมที่ประชุมชนนิยมถือตามกันเป็นหมู่ๆ พร้อมกัน" ธรรมนิยามนี้แยกออกได้เป็น 4 ประการคือ ธรรมที่เป็นเครื่องเลี้ยง 1 ได้แก่การผลิตที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ ธรรมที่เป็น เครื่องทำให้มาก ให้บริบูรณ์ 1 ได้แก่การเศรษฐกิจทั้งปวง ธรรมอันเสมอ 1 คือการแลก เปลี่ยนอย่างเสมอกัน และธรรมอันมันไม่อันตราย 1 คือการป้องกันและรักษาชีวิตปัจจัยทั้ง หลาย

แนวความคิดที่เป็นแบบใหม่เห็นได้จากคำอธิบายที่ว่า ความยุติธรรมมีพื้นฐานมา จากกฎแห่งสังคม กฎที่ว่านี้ทรงเอามาจากคำว่า law มูลเหตุอันก่อให้เกิดความจำเป็นต้อง มีระบบยุติธรรม สืบเนื่องมาจากการที่มหาชนไม่อาจถือทำตามธรรมสารนี้ ด้วยมีโมหะ ทำให้เห็นประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ เกิดการขัดแย้งวิวาทกันเป็นต้น การตัดสินบังคับคดีให้ถูก ต้องตามพระราชกำหนดกฎหมายและความจริง ก็คือเป็นความยุติธรรม โดยนัยนี้ความยุติ ธรรมไม่ได้มุ่งไปที่การแก้ไขหรือลงโทษผู้ผิดเพื่อทำให้ผู้ถูกกระทำได้รับผลตอบแทนในความ เสียหาย หากแต่อยู่ที่การรักษาระเบียบแห่งความถูกต้องหรือธรรมของสังคมนั้นไว้ไม่ให้เอนเอียงเป็นอันตรายต่อส่วนบุคคลและส่วนรวมไปได้ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชจึงเน้นความ สำคัญของความยุติธรรมไปที่ตุลาการ โดยที่อำนาจพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสูง สุดเหนือระบบยุติธรรมและกฎหมายของแผ่นดิน อำนาจนี้จึงเป็นหลักประกันของความยุติ

ธรรม หากแต่ต้องมีตุลาการที่เป็นธรรมทำหน้าที่อย่างถูกต้องด้วย อำนาจษัตริย์จึงจะสามารถปกป้องรักษาความยุติธรรมไว้ได้ หากไม่ก็จะเป็นการบ่อนทำลายลงไป²⁴

เพื่อให้ความยุติธรรมดำรงอยู่ใน “ประชุมชน” หรือสังคม ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงพระชนะต่อความยุติธรรมในการปฏิบัติ จากเดิมที่พิจารณาโทษคดีความตามจารีตนครบาล มาเป็นการใช้และอ้างอิงหลักฐานและพยานให้มากขึ้น ไม่ใช่อาศัยการใช้อำนาจของรัฐและเจ้าหน้าที่ไปค้นหาความจริงออกมา ดังคำปรารภใน พระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล ร.ศ. 115 “ทรงดำริเห็นว่า หลักฐานในการพิจารณาอรรถคดีโดยยุติธรรมก็ต้องอาศัยสักชีพยานเปนใหญ่ยิ่งกว่าสิ่งอื่น และการพิจารณาความโจรผู้ร้าย แลคดีโทษหลวงทั้งปวงทุกวันนี้ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขลักษณะกระบวนการแลลักษณะพยานให้ดีขึ้น อาจจะชำระถ้อยความ เอาความเท็จจริงได้รวดเร็วสะดวกกว่าแต่ก่อน ไม่จำเป็นต้องใช้พิจารณาโดยจารีตนครบาล อันมีทางเสื่อมเสียยุติธรรมดังได้กล่าวมาแล้วนั้นอีกต่อไป” (การเน้นเป็นของผู้เขียน สะกดการันต์ตามแบบเดิม)

ความยุติธรรมไม่ใช่ระเบียบที่กำหนดอยู่ในกรอบของอำนาจและความถูกต้องทางศาสนาอีกต่อไป โดยที่พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบังคับและตรวจตราให้ระเบียบของคนและของโลกดำรงอย่างถูกต้องตามคติโบราณมา หากแต่หันไปให้น้ำหนักและความสำคัญแก่หลักฐานอันเป็นสิ่งภววิสัยภายนอก เป็นเรื่องของสังคม มากกว่าการอาศัยอ้างอิงแต่อำนาจและธรรมเนียมแต่ดั้งเดิมมา

การใช้อำนาจในกฎหมายเก่าที่เรียกว่าจารีตนครบาลนั้น ได้แก่การใช้วิธีการต่างๆ ดังนี้คือ “มาตรา 1 สำหรับโจร ยกเลิกการเขียนถามโจร, ยกเลิกจำ 5 แล 3 ประการ โจรณาคู สำหรับตระลาการ ยกเลิกมัดโยงคู่ความไม่ให้สมุด, ตบปากคู่ความ, ทวนคนกลาง, จำคาผู้ลเมิดกลางคัน, จำชื่อคาผู้ขาดมัด, จำชื่อผู้ไม่ลงเล็บสำนวน, จำชื่อผู้ขัดไม้ไปสืบ, จำชื่อผู้ขัดหมาย, มัดแช่น้ำตากแดดเร่งสินไหม, ตบปากผู้อุทธรณ์เกินกำหนด, มัดแช่น้ำตากแดดผู้ไม่ยอมทำมัด, จำชื่อผู้ขาดนัด, จำชื่อแลทวนลูกความไม่ยอมแก้ความ, สับเสียงผู้ฟ้องให้ส่งลูกสาว, สำหรับอุทธรณ์ ยกเลิกสับเสียงผู้ฟ้อง, ฯลฯ”

มาตรา 2 ห้ามมิให้ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใดลงอาญาด้วยเครื่องเขียนเครื่องจำ ฤาเครื่องทรมานอย่างอื่นแก่ร่างกายผู้ต้องหาว่าเปนโจรผู้ร้าย เพื่อชักพอกเอาคำให้การด้วยประการหนึ่งประการใด แม้ขึ้นทำผิดพระราชบัญญัตินี้แล้ว ให้ถือว่าผู้นั้นทำนอกทำเหนือ

²⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร “ธรรมสารวินิจฉัย” ใน *วชิรญาณวิเศษ* พ.ศ. 2428 พิมพ์ซ้ำใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 22 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม พ.ศ. 2539) หน้า 10-14.

พระราชโองการ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนดกฎหมาย ให้ลงพระราชอาญาตาม
โทษานุโทษ

มาตรา 3 ในการที่จะพิพากษาคดีมีโทษนั้น ให้ผู้พิพากษาพิเคราะห์เอาตามหลักฐาน
แลสักขีพยานบรรดามีในคดีนั้น ๆ ถ้าเห็นมีหลักฐานมั่นคงว่าผู้ต้องหาเป็นโจรผู้ร้าย ถึงจะรับ
เป็นสัจจามีรับประการใด ก็ให้พิพากษาโทษไปตามพระราชบัญญัติลักษณะพยาน รัตนโกสิ
นทรศก 113 นั้นทุกประการ

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นระดับหนึ่งว่า มีความพยายามในการกำกับการใช้อำนาจรัฐ
ให้อยู่ในขอบเขตและความชอบธรรมของกฎหมาย ไม่ให้เจ้าหน้าที่ลูกเอกอำนาจในการ
พิจารณาและชักฟอกผู้ต้องหา กระทั่งถึงการพิพากษาโทษก็ต้องว่าไปตามหลักฐานและ
พยาน แสดงว่าในทัศนะเรื่องความยุติธรรมเริ่มพัฒนาไปบนหลักคิดของกฎหมายแบบใหม่
ที่เป็นธรรมและเป็นเหตุผลมากขึ้น

3.7: สุโลกทรรศน์ของสิทธิมนุษยชน

มโนทัศน์ว่าด้วยมนุษย์แบบใหม่หรือสมัยใหม่จึงเป็นพื้นฐานให้กับนักคิดและ
ปัญญาชนสยามในสมัยปฏิรูปการปกครองมาถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้เกิด
ระบบคิดที่ไม่ได้อิงกับแนวคิดของพุทธศาสนาแต่ฝ่ายเดียว หากเริ่มคิดค้นและวิเคราะห์จาก
องคาพยพของชุมชน มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างศูนย์กลางที่เป็นประธานกับบริวารที่
เป็นสมาชิกส่วนย่อยๆทั้งหลาย อิทธิพลการคิดและวิเคราะห์ในเชิงปัจเจกนิยมได้ก่อตัว
มาอย่างน้อยก็ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้ว มาเสริมกับความรับรู้ใหม่ที่มาจากภูมิปัญญา
ตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาอีก โลกทรรศน์ใหม่แสดงออกในกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ
ใน ร.ศ. 103 ที่เปรียบเทียบฐานะและอนาคตของสยามกับของประเทศยุโรปที่ดี
วิไลซ์ มาถึงเทียนวรรณและ ก.ส.ร. กุหลาบ ซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของคนแต่ละ
คนเอง งานเขียนของก.ส.ร. กุหลาบ ที่สำคัญคือการอธิบายและกระทั้ง “สร้าง” วาทกรรม
ของประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมาใหม่ อันเป็นการท้าทายและลบหลู่พระบรมเดชานุภาพในที่สุด
เพราะสิ่งที่เขานั้นคือการปลดปล่อยความรู้ให้หลุดออกจากพันธนาการหรือจากวาท
กรรมของระบบศักดินา ไปสู่ระบบเสรีที่ปัจเจกชนแต่ละคนสามารถตัดสินใจเลือกรับรู้และเชื่อ
ถือได้บนพื้นฐานของวิธีการที่วางอยู่บนความเป็นเหตุผลและตรรกของศาสตร์สมัยใหม่

วิธีการทางประวัติศาสตร์ของก.ส.ร. กุหลาบที่น่าสนใจอันหนึ่งคือการจำแนกสรรพ
สิ่งออกเป็นระบบตามชั้น กลุ่มและประเภทของสิ่งนั้นๆ (classification) วิธีการดังกล่าวนี้มี
ความหมายอย่างมากต่อการนำเสนอและตีความข้อมูลในประวัติศาสตร์ ด้านหนึ่งมันช่วย
ในการจัดระบบความรู้และการเรียนรู้ให้ง่ายขึ้น ทำให้องค์ความรู้มีลักษณะจัดตั้งที่เป็น

ใช้สิทธินั้นได้ภายในขอบเขตเท่าใดที่นิติธรรมของประเทศอนุญาตให้ ทั้งหมดนั้นเขียนขึ้นก่อนการปฏิวัติ 2475 ไม่นานนัก อันเป็นดัชนีบ่งถึงความสุกงอมของแนวความคิดสิทธิการเมืองของสามัญชนที่เป็นปฏิปักษ์กับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แนวคิดใหม่เรียกร้องถึงความจริงของมนุษย์(ที่เป็นนามธรรม) นั้นควรเป็นจุดหมายของรัฐและการปกครอง งานเขียนของนักประพันธ์รุ่นนั้น จึงเน้นหนักไปที่การเรียกร้องสิทธิทางการเมือง ที่สำคัญได้แก่เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งหลายคนต้องใช้ทั้งชีวิตในการต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ของมนุษยภาพที่แท้จริง

ปัจจัยที่ช่วยเร่งและทำให้วาทกรรมของสิทธิมนุษยชนปรากฏออกมาอย่างเป็นรูปธรรมก็คือการปฏิวัติ 2475 ด้านหนึ่งเพราะอำนาจรัฐใหม่ที่เป็นแบบระบอบประชาธิปไตยนี้ อ้างความชอบธรรมจากอุดมการณ์สิทธิและเสรีภาพของราษฎร แต่ดังได้กล่าวมาแล้วว่าอำนาจรัฐกระฎุมพีก็ไม่ได้นำไปสู่การมีสิทธิมนุษยชนเสมอไป หากแต่อาจนำไปสู่ระบอบตรงข้ามมันได้เช่นกัน ในกรณีของไทย ปัญหาและวิกฤตการณ์ของการสร้างชาติใหม่ ทำให้แนวความคิดของสิทธิมนุษยชนกลายเป็นความคิดต่อต้านรัฐและรัฐบาลไป

16/10/46

ควบคู่ไปกับแนวคิดที่ให้ความชอบธรรมต่อฐานะของราษฎรในประเทศ ก็คือ ความคิดที่ปฏิเสธความชอบธรรมของระบบกษัตริย์แบบเดิม นายร้อยตรีนาถกล่าวใน ประเด็นดังกล่าวว่า “ควรให้พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายเพราะจะเป็นสมมติรัฐบาลไม่ได้ ราษฎรของเรายังไม่มีความรู้พอ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายก่อนที่จะทรงทำอะไร จะต้องเข้าที่ประชุมเสียก่อน เมื่อที่ประชุมเห็นชอบแล้ว จึงจะดำเนินการได้ ไม่ใช่คิดทำคนเดียว เห็นดีคนเดียว นายร้อยตรีบรรจบ สังเกตกรมทหารม้าที่ ๑ ให้การว่า “นายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์พูดว่า พวกเราควรจะต้องตรงต่อชาติไทยของเรา ไม่ควรจะต้องคิดตัญญูต่อคนๆ เดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คนๆ เดียวนั้นคือ พระเจ้าอยู่หัว”⁴¹

ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการอธิบายถึงพัฒนาการของแนวคิดที่ส่งเสริมการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองของราษฎร โดยแสดงออกในทางปฏิกิริยาต่อระบอบปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ในขณะที่เดียวกันก็แสดงถึงความรับรู้ใหม่ที่ว่า ประชุมชนหรือสังคมเป็นของราษฎร การสร้างภาพของแผ่นดินใหม่นี้เกิดขึ้นภายใต้มนต์คำขวัญเรื่องชาติ ที่ราษฎรมีส่วนเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในการปกครองด้วย แต่ปัญหาคือราษฎรไม่สามารถเรียกร้องและทำให้เปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากไม่มีกำลังและความสามารถพอ จำต้องอาศัยคนที่มีกำลังอาวุธ นั่นคือมีแต่พวกทหารเท่านั้นถึงสามารถทำได้ ดังที่ผู้นำของคณะร.ศ. 130 กล่าวในตอนต้นของการคิดกระทำการว่า “หากทหารไม่ทำแล้ว ใครมือเปล่าที่ไหนจะกล้าทำ”⁴²

ในแง่กำเนิดของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิการเมือง ก็ถูกนำไปขึ้นต่อกลุ่มบุคคลที่ต้องมีกำลังอำนาจเท่านั้น และเป็นกำลังทางอาวุธด้วย ไม่ใช่การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อรักษาหรือสร้างความเป็นธรรมในผลประโยชน์และแนวความคิดของชนชั้นที่แน่นอน ซึ่งย่อมจะนำไปสู่การต่อรองและยอมรับซึ่งกันและกันในจุดหนึ่ง หากไม่ต้องการทำให้เกิดการโค่นล้มกันอย่างไม่มีอนาคต

ขณะเดียวกันเป็นการกำหนดกรอบและแนวทางของการพัฒนาแนวคิดว่าด้วยสิทธิการเมืองในสมัยต่อมาอีกด้วย ที่ทำให้วาทกรรมสิทธิทางการเมืองมุ่งสู่จุดหมายของการสร้างและรักษารัฐเป็นสำคัญ ดังเช่นความเชื่ออย่างเต็มเปี่ยมของคณะร.ศ. 130 ว่าหากสถาปนาระบอบปกครองแบบบริบูรณ์แล้ว ก็จะบรรลุถึงความเจริญและศรีวิไลเยี่ยงประเทศที่เจริญแล้ว เป็นการมองว่ารัฐและรัฐบาลนั้นเป็นเครื่องมือในการทำให้ราษฎรและประเทศ

⁴¹ กชช. ร. 6 บ. 12/4 คำให้การนายร้อยตรีบรรจบ 5 มีนาคม ร.ศ. 130 อ้างในแถมสุข นุ่มนนท์, หน้า 77.

⁴² ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์, *กบฏ ร.ศ. 130* หน้า 66 อ้างใน อัจฉราพร กมุทพิศมัย *กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่* (กรุงเทพฯ, อมรินทร์วิจิตร, 2540), หน้า 161.

บทที่ 4:

กำเนิดและพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง

บทนี้ต้องการเสนอแนวทางการกำเนิดของมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิพลเมืองและในที่สุดสิทธิทางการเมือง ซึ่งก็คือการที่ราษฎรทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพและการเป็นเจ้าของประเทศชาติร่วมกัน กำเนิดและการพัฒนาของมโนทัศน์สิทธิพลเมือง เป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องคัดค้านจากประชาชน ในระยะแรกของการเคลื่อนไหวดังกล่าว มาจากกลุ่มทหารเป็นหลัก ด้วยความพร้อมทั้งทางจัดตั้งและความสามารถควบคุมอาวุธและกำลังพล รวมถึงการศึกษาสมัยใหม่ที่กระตุ้นสำนึกทางการเมืองแบบรักชาติให้เกิดขึ้นมาในคนกลุ่มนี้ ทำให้พวกนี้กลายเป็นหัวหอกของการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองไปโดยปริยาย ในทางประวัติศาสตร์ความคิดการเมือง กระบวนการเคลื่อนไหวนี้อาจถอยกลับไปยังคำกราบบังคมทูลการจัดการบ้านเมือง ของคณะเจ้านายและขุนนางในร.ศ. 103 จากนั้นมาถึงกรณี “กบฏเง็กเหม็ง” ร.ศ. 130 ซึ่งล้มเหลวเสียก่อน จุดสุดยอดของกระบวนการความคิดทางการเมืองนี้คือการปฏิวัติหรือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ภายใต้การนำของคณะราษฎร

5.1 คำประกาศแห่งสิทธิของพลเมืองและความเป็นคน

คำประกาศแห่งสิทธิของความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคกันในทางสังคมและการเมืองของราษฎรไทยอย่างเต็มภาคภูมิและด้วยความเชื่อมั่นได้แก่ *ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1* ในเช้าตรู่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คำประกาศฯแสดงออกถึงความรู้สึกของราษฎรต่อสถานะของพวกเขาในความตอนหนึ่งว่า

“.....ความตกต่ำในการเศรษฐกิจและความผิดเคืองทำมาหากินซึ่งราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหินอภินิหารมิสามารถแก้ไขให้ดีขึ้นได้ การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มีได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่นๆได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็น สัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบน หลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาชีอากรที่บีบคั้นเอาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ให้ส่วนตัว ปีนึงเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าจะหาได้แต่เล็กน้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึงคราวเสียภาษีราชการหรือภาษีส่วนตัว ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่

พวกเข้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว”¹

ในคำประกาศนี้มีข้อความอันบ่งบอกถึงแนวความคิดใหม่ ซึ่งทำทลายทรรศนะเรื่องสิทธิและฐานะของคนในโครงสร้างอำนาจแบบเก่า เช่นวลีว่า“การทำนาบนหลังคน” ซึ่งในปีพ.ศ. 2471 มีการอธิบายความหมายว่า“คือพื้งน้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นด้วยอำนาจก็ดี ด้วยอุบายเล่ห์กลก็ดี ด้วยการหยิบบีบหรือด้วยการขอกี้ดี เป็นของเลวทรามต่ำช้าที่สุด”² อันที่จริงนั้นชนชั้นนำและกลุ่มคนมีฐานะในสังคมสยามมีความรับรู้ในเรื่องการเอาเปรียบกันระหว่างมูลนายกับไพร่ทาสมานานแล้ว ในหนังสือเรื่องเมืองไทยของสังฆราชปาเลอกัวส์ก็ได้ระบุว่ากรักยกยอกเงินของไพร่สมโดยนายไม่ว่าใหญ่หรือน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ที่เรียกว่า “ทำนาบนหลังไพร่” คือทำนาบนหลังราษฎรนั้น “พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงทราบดี แต่พระองค์หลับพระเนตรเสีย” เพราะเงินปีที่ข้าราชการได้รับพระราชทานนั้นน้อยนักไม่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง แต่ในคราวนี้นัยที่ใหม่และรุนแรงกว่าเดิม อยู่ที่ว่าไม่ยอมรับว่าพฤติกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องปกติหรือที่อาจกระทำไ้ระหว่างคนด้วยกันเอง แม้จะมีฐานะและหน้าที่ไม่เท่าเทียมกันก็ตาม แสดงว่าในทัศนที่คัดค้าน“การทำนาบนหลังคน”นั้นได้เกิดขึ้นก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว และคงเป็นแนวคิดที่มีผู้เห็นด้วยจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะในหมู่ข้าราชการและปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาจากยุโรป

ประกาศคณะราษฎรยังนำเสนอความคิดที่แหวกแนวอย่างยิ่งในความคิดการเมืองไทยที่วางอยู่บนพุทธทรรศน์ นั่นคือการเสนอว่า “ราษฎรเป็นผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้กิน” ตรงกันข้ามพวกเข้ากลับ “ว่าราษฎรมีเสียงทางการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ ถ้าราษฎรโง่เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้น ไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังตน”

¹ ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช ขัตติยา กรรณสูต รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 209. (เน้นโดยผู้เขียนบทวิจยนี้)

² ปรีดี พนมยงค์ “ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” ใน รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ อำนวยการตีพิมพ์และเรียบเรียง (ศรีศุภร์ บุรณศิริ) พิมพ์ในการปลงศพ หลุน อินทรมนตรี ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาศ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๔) ปาฐกถาชิ้นนี้ตีพิมพ์ใหม่ใน ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 123.

ที่กล่าวว่าข้อความข้างบนนี้เป็นความคิดแหวกแนว ก็เนื่องมาจากในคตินิยมความคิดการเมืองไทยพุทธนั้น ราษฎรไม่มีความชอบธรรมและเหตุอันใดที่จะมีบุญคุณต่อพวกเจ้าหรือผู้ปกครองคือกษัตริย์ ตรงกันข้ามกษัตริย์ต่างหากที่เป็นผู้มีบุญคุณและมีหน้าที่นำพาช่วยเหลือให้ราษฎรได้เลื่อมใสและรู้จักทำกรรมดี จะได้มีบุญสะสมไว้ชาติหน้าจะได้พ้นเวรพ้นกรรม

อีกประการหนึ่งคือการที่ประกาศนี้เรียกร้องให้ราษฎรเข้าไปมีเสียงและสิทธิในการเมือง ข้อนี้ก็แหวกธรรมเนียมการเมืองดั้งเดิมอีกเหมือนกัน เพราะการเมืองในระบบกษัตริย์นั้นเป็นเรื่องของหน้าที่ ไม่ใช่สิทธิของบุคคลทั่วไปที่ไม่รู้หัวนอนปลายตีน การปกครองเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่ง จนไม่อาจปล่อยให้คนธรรมดาหรือแม้ขุนนางที่ไม่มีบุญบารมีเพียงพอ ขึ้นมาทำหน้าที่ดังกล่าวได้ จะนำไปสู่กลียุคไกลาฬ เกิดวิปริตผิดธรรมชาติไปเสียอีก

ส่วนประโยคที่ว่า“ถ้าราษฎรโง่เขลาก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน” ก็ยังเป็นความคิดแหวกแนวเหนือความรับรู้แบบไทยเดิมแน่ๆ คติการเมืองแบบไทยพุทธ อุดมการณ์ของรัฐบาลไทยนั้นวางอยู่บนระบบกษัตริย์มาโดยตลอด ถือว่ากษัตริย์“ทรงดำรงสถานะเป็นแกนกลางของโลกชีวิตแห่งสังคมการเมืองทั้งมวล”³ หมายความว่ากษัตริย์กับสังคมการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ในความเชื่อดังกล่าวกษัตริย์จึงเป็นเสมือน“ผู้ที่ทรงกระทำสังคมการเมืองมีขึ้นและดำรงอยู่ได้” เป็นผู้สร้างความสงบเรียบร้อยในสังคม “เพราะพระองค์ทรงชูแผ่นดินให้หายและถือแผ่นฟ้าให้คว่ำ” ยิ่งกว่านั้น“พระองค์ยังทรงดำรงพระชาติ”ที่แตกต่างและยิ่งใหญ่เหนือกว่าคนทั้งปวงอีกด้วย กล่าวคือทรงเป็นทวิชาติ คือเกิดสองครั้งแรกถือกำเนิดเป็นชาติมนุษย์เช่นคนทั่วไป ครั้งที่สองกำเนิดเป็นชาติกษัตริย์โดยผ่านพระราชพิธีราชาภิเษก แม้การเกิดเป็นชาติมนุษย์ กษัตริย์ก็แตกต่างและยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ธรรมดา เพราะมีชนกชนนีที่ไม่ล้าหลัง มีอุทรที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั้นแห่งบุรพบิดา อันใครๆ ไม่กล้าคัดค้านยกโทษได้”⁴ กล่าวโดยสรุปความคิดการเมืองไทยเดิมยอมรับแต่เพียงว่าผู้มีอำนาจเป็นถึงกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองได้นั้น ย่อมเป็นผู้มีบุญบารมีอันสูงส่งยิ่ง ต้องบำเพ็ญบุญกุศลมาหลายชาติ ดังนั้นชาติหรือกำเนิดของแต่ละคนจึงไม่อาจนำมาเป็นบรรทัดฐานอันเดียวกันที่ใช้วัดว่าราษฎรกับเจ้าเป็นคนจำพวกเดียวกันได้

³ ดูสมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก” ใน สมบัติ จันทร์วงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บก., *อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 99.

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พระธรรมเทศนา* (พระนคร, มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514), หน้า 100 อ้างใน สมเกียรติ วันทะนะ “เมืองไทยยุคใหม่...” หน้า 100.

การพูดว่าประเทศเป็นของราษฎร และอำนาจการปกครองควรมาจากราษฎร ไม่ใช่เป็นของและมาจากกษัตริย์แต่ฝ่ายเดียว อันเป็นแนวคิดที่ด้วยอำนาจอธิปไตยอย่าง สมัยใหม่นั้น ไม่ได้เริ่มมีการพูดและประกาศเป็นครั้งแรกโดยคณะราษฎร หากมีการเริ่มพูด บ้างอย่างประปรายและไม่เป็นระบบแล้ว อย่างน้อยก็ในงานเขียนของเทียนวรรณ ก่อนหน้า นี้ ในปี ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2428) ก็ได้มีกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ กราบบังคมทูลความเห็น เรื่องการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 มาก่อนแล้วเช่นกัน เพียงแต่ว่าไม่รุนแรงและอาจจริงเอาจังเท่ากับของคณะราษฎร มาถึงการ “ก่อกำเริบ” ของคณะ ร.ศ. 130 ที่ค่อนข้างแน่ชัดว่าจะเสนอให้มีการเปลี่ยนระบบปกครอง ประเทศจากสมบูรณาญาสิทธิราชไปเป็นแบบรีพับลิค

แน่นอนคำว่าชาติในที่นี้ หมายถึงรัฐชาติสมัยใหม่ ที่เป็นสิ่งให้คุณสมบัติของ ความเป็นอันเดียวกันแก่พลเมืองทั้งปวงในรัฐชาตินั้น ไม่เลือกชนชั้นวรรณะและสีผิวเพศ พรรณ ความคิดเรื่องพลเมืองกับรัฐชาติก็เป็นสิ่งประดิษฐ์สมัยใหม่ในโลกตะวันตกเหมือนกัน ซึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังการปฏิวัติทางภูมิปัญญาและปฏิวัติประชาธิปไตยโดยกรรมพิในสหรัฐ อเมริกาและฝรั่งเศส แต่ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐชาติในความหมายของรัฐที่มีอธิปไตยเป็น ของตนเอง ได้ก่อกำเนิดทางความคิดอย่างน้อยมาแต่สมัยการปฏิรูปการปกครองของรัชกาล ที่ 5⁵ ในขณะที่การปฏิบัติที่เป็นจริงของการสร้างรัฐชาติยังไม่อาจพัฒนาไปอย่างเต็มรูปแบบได้ เนื่องจากอิทธิพลของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชครอบงำอยู่ กระทั่งถึงสมัยการ ปฏิวัติ 2475 รัฐประชาชาติจึงจะอุบัติขึ้นอย่างจริงจัง และสามารถประกาศหลักของสิทธิ แห่งการเป็นพลเมืองในรัฐอย่างเสมอภาคกันขึ้นมาได้ ดังที่ประกาศฯแถลงต่อไปว่า

“ราษฎรทั้งหลาย พึงรู้เถิดว่าประเทศเราเป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่ เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ทำให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามี แต่ขลุ่ยมือเปิดและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็ เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง!”

หลังจากประกาศนโยบายหลัก 6 ประการและเสนอรูปแบบระบบรัฐบาลใหม่ ให้ กษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญแล้ว ประกาศคณะราษฎรก็ลงท้ายด้วยการรับรองในสิทธิ และเสรีภาพของราษฎร รวมทั้งการให้ความหวังต่ออุดมคติของสังคมพระศรีอารีย์ไว้ด้วย

“ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎร ให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือ

⁵ ดูคำอธิบายเรื่องกำเนิดของรัฐประชาชาติไทย ในสมเกียรติ วันทะนะ “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐ กับประวัติศาสตร์สำนัก”, หน้า 71-128.

กฎหมาย พึ่งตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าหน้าากิน อย่าทำการใดๆ อันเป็นการขัดขวางต่อ คณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้อง อุดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่ง que ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริย์" นั้น ก็จะต้องบังเกิดขึ้นแก่ ราษฎรถ้วนหน้า"

ประเด็นที่น่าสนใจคือแนวคิดใหม่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ของราษฎรทั่วไปทั้ง หลายก็ดี การเปรียบเทียบระหว่างกษัตริย์กับราษฎรก็ดี ไปถึงการอ้างสิทธิของการมีส่วนร่วม ในการปกครองบ้านเมืองนั้น เกิดขึ้นมาได้อย่างไรในโครงสร้างสังคมและอำนาจอันหล่อมล้า อย่างยิ่งเช่นสังคมสยาม เหตุไรเมื่อเกิดความคิดเรื่องมนุษย์และสิทธิสมัยใหม่แล้ว จึงไม่ สามารถหาช่องทางอย่างสันติในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงฐานะของคนในสังคมให้เป็นที่ ยอมรับกันได้ การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของมโนทัศน์สิทธิจึงไม่เพียงแต่ให้ภาพและความ รับรู้ในมโนทัศน์ดังกล่าว หากยังให้ข้อคิดและบทเรียนทางการเมืองแก่คนรุ่นหลังในการทำ ความเข้าใจการคลี่คลายของสิทธิมนุษยชนว่ามีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง ที่สำคัญใน การวิจัยนี้คือการค้นหาว่า การก่อตัวขึ้นของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนดังกล่าวนี้ มีพื้นฐานและ การพัฒนาจากแนวคิดมโนทัศน์สิทธิดั้งเดิมในสังคมสยามอะไรบ้าง มีสิทธิดั้งเดิมอะไรที่ สามารถสร้างความต่อเนื่องไปยังสิทธิมนุษยชน หรือว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้ก่อเกิดมา จากสิทธิดั้งเดิมในสังคมไทยเลย หากแต่เป็นการรับเอามาจากภายนอกทั้งหมด คำถาม เหล่านี้เกิดจากการวิวาทะระหว่างฝ่ายที่เสนอว่าสิทธิมนุษยชนเป็นผลิตผลโดยเฉพาะของ พัฒนาการตะวันตกและสิทธิที่ขยายตัวไปในสังคมยุโรป ในขณะที่สิทธิดั้งเดิมทั้งหลายในเอเซียและนอกตะวันตกอื่นๆนั้น ไม่อาจพัฒนาไปสู่การเกิดขึ้นของสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ได้ เลย

การปฏิวัติ 2475 จึงกล่าวได้ว่าเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่ออันสำคัญยิ่งในประวัติ ศาสตร์สิทธิมนุษยชนไทย เพราะความคิดและความรู้สึกไปถึงความต้องการทางสังคมของ ราษฎรในอดีตนั้น ถูกสังเคราะห์และนำไปสู่การปฏิบัติทางการเมืองอย่างจริงจังและประสบ ความสำเร็จเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย กล่าวได้ว่าความเป็นคนของราษฎร ถูกยกระดับขึ้นมาเป็นจุดหมายทางการเมืองเป็นครั้งแรก มโนทัศน์สิทธิแบบศักดินาถูกทำ ให้เป็นสิทธิที่รับรองอำนาจความเป็นบุคคลของราษฎรแต่ละคน การอ้างความชอบธรรมใน การเปลี่ยนแปลงระบอบกษัตริย์ก็ไม่ได้ผูกพันกับคติความเชื่อเก่าอีกต่อไป หากแต่มาจาก ความเป็นจริงของราษฎรเอง ประเด็นที่ต้องวิเคราะห์ต่อไปตามโจทย์ที่ตั้งไว้ในโครงการวิจัย

นี้ ได้แก่การศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในมโนทัศน์ของสิทธิ ว่ามีความต่อเนื่องหรือแตกหักของความคิดสิทธิดั้งเดิมแบบต่างๆหรือไม่ และอะไรที่ได้ยกระดับขึ้นสู่สิทธิมนุษยชนสมัยใหม่

5.2 ความหมายของสิทธิทางการเมือง: การเป็นพลเมือง

การแสดงออกที่รวมศูนย์ของสิทธิทางการเมืองได้แก่ภาวะของการเป็นพลเมือง (citizenship) ได้แก่การเปลี่ยนผ่านจากสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครองที่มีฐานะและอภิสิทธิ์ต่างกันตามตำแหน่งทางสังคมของแต่ละคน เช่นไพร่ ทาสและขุนนาง ไปถึงเจ้านาย มาสู่การเป็นสมาชิกที่มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกันด้วยการเป็นพลเมืองของรัฐที่เหมือนกัน

ในทางประวัติศาสตร์ สภาพดังกล่าวได้แก่ระยะผ่านจากระบบศักดินาหรือฟิวดัลมาสู่ระบบประชาธิปไตยกระฎุมพี กระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว ก็มีทั้งรุนแรงถึงขั้นโค่นล้มโครงสร้างระบอบเก่า เช่นการปฏิวัติฝรั่งเศส การปฏิวัติรัสเซีย หรือการสร้างระบอบมหาชนรัฐขึ้นมาเองเช่นการปฏิวัติอเมริกาเป็นต้น บ้างก็เปลี่ยนแปลงอย่างสันติกว่าเช่นในอังกฤษ ที่การเปลี่ยนแปลงสามารถเกิดขึ้นในระบบปกครองภายใต้กษัตริย์ อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองมีที่มาสองทาง หนึ่งคือการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบศักดินามาสู่ระบอบประชาธิปไตย หนทางนี้เสนอว่าสิทธิการเมืองมาหลังจากการโค่นล้มทำลายของระบบศักดินาหรือฟิวดัล⁶ อีกทฤษฎีหนึ่งเสนอว่าสิทธิการเมืองมาได้จากวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงจากภายในระบอบศักดินาหรือฟิวดัลเอง เช่นการให้สิทธิในกฎบัตรใหญ่แมกนาคาร์ตา ยอมรับสิทธิในการคัดค้านอำนาจรัฐที่ไม่ยุติธรรม การให้เสรีชนมีสิทธิในการทำสัญญาระหว่างกันเป็นต้น⁷

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวในส่วนของผู้ถูกปกครอง ที่ต้องการถ่วงดุลและคานการใช้อำนาจของรัฐ ไปถึงการมีส่วนร่วมในการกำหนดและสร้างกฎระเบียบ ในการปกครอง ที่เป็นเหตุเป็นผล และการมีอิทธิพลบ้างจากประชากรที่ไร้อภิสิทธิ์ทั้งหลาย ล้วนนำไปสู่การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองในที่สุด ภาวะการเป็นพลเมืองประกอบไปด้วยสามส่วนสำคัญ คือ สิทธิพลเมือง(civil rights) สิทธิการเมือง(political rights) และสิทธิทางสังคม(social rights) สิทธิพลเมืองคือส่วนที่ปกป้องเสรีภาพของปัจเจกชน เนื่องจากว่า"พลเมือง"หรือ citizen ซึ่งจาง จาก รุสโซนักปรัชญาการเมืองแห่งสำนักสัญญาสังคมท่านหนึ่ง อธิบายว่า

⁶ Charles Tilly, "Where Do Rights Come From?", in Theda Skocpol ed., *Democracy, Revolution, & History* (Ithaca: Cornell University Press, 1998), p. 56.

⁷ Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966), p. 415.

หมายถึงสมาชิกของสังคมการเมืองที่เป็นองค์การทางการเมืองหนึ่ง อันมีสิทธิ เสรีภาพและ
เจตจำนงอันเป็นอิสระของตนเอง

สังคมการเมืองหรือประชาสังคม จึงเป็นองค์การซึ่งให้กำเนิดคนทุกคนที่เป็น "พล
เมือง"หรือราษฎรอย่างเท่าเทียมกัน ภาวะการเป็นราษฎรหรือพลเมืองจึงเป็นการเปลี่ยน
สถานภาพของคนจากภาวะธรรมชาติ(ที่เกิดมาไม่เท่าเทียมกัน) มาสู่สถานภาพทางสังคม(ที่
ช่วยให้คนเท่าเทียมเสมอภาคกัน) ราษฎรทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในขอบเขตแห่งผล
ประโยชน์ของประชาสังคม มีกรรมสิทธิ์โดยชอบธรรมตามกฎหมาย ไม่ใช่ด้วยการใช้กำลัง
หรืออิทธิพลและประเพณีเก่าเข้าครอบครอง และที่สำคัญคือการมีเสรีภาพทางใจ อันจะช่วย
ทำให้คนสามารถเป็น เจ้านายของตัวเองอย่างแท้จริง

รุสโซสรุปให้เห็นถึงความหมายอันสำคัญของราษฎร ในความคิดทางการเมืองของ
สำนักสัญญาประชาคมได้อย่างดีด้วยการกล่าวว่า "ความรักชาติไม่อาจมีได้โดยปราศจากอิ
สรภาพ ไม่อาจมีอิสรภาพได้โดยปราศจากคุณธรรม ไม่อาจมีคุณธรรมได้โดยปราศจาก
ราษฎร จึงสร้างราษฎรขึ้น แล้วท่านจะมีทุกอย่างที่ท่านต้องการ ถ้าปราศจากราษฎร ท่านจะ
ไม่มีอะไรเลยนอกจากทาสอันต่ำต้อย ตั้งแต่ชั้นผู้ปกครองของรัฐลงไปทีเดียว"⁸

จึงเห็นได้ว่าสถานะของความเป็นราษฎรหรือพลเมืองนั้นเป็นปัจจัยที่มีความ
หมายนัยทางการเมืองแบบประชาธิปไตยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะคุณภาพของคนในประชา
สังคม แบบที่รุสโซต้องการนั้นที่สำคัญอยู่ที่คุณภาพทางการเมือง ซึ่งได้มาจากการเปลี่ยน
แปลงมนุษย์ในภาวะธรรมชาติให้เข้ามาสู่ภาวะทางสังคม ซึ่งมนุษย์สามารถควบคุมกำหนด
และสร้างไม่แต่ตัวเองเท่านั้นหากยังรวมไปถึงชะตากรรมและอนาคตของสังคมที่ตนเอง
สังกัดอยู่ด้วย

ดังนั้นสิทธิการเมืองในยุคสมัยใหม่จึงมีนัยถึงระบอบปกครองประชาธิปไตย
ลักษณะเด่นสองด้านของมันคือ หนึ่งด้านที่เกี่ยวกับรัฐ จะต้องนำไปสู่ระบบการแบ่งอำนาจ
และดุลย์อำนาจรัฐ ในการใช้อำนาจปกครองก็จะต้องมีการจำกัดอำนาจ เจ้าหน้าที่ของรัฐ
จะต้องมีความรับผิดชอบ(accountability)ต่อการใช้อำนาจในหน้าที่ต่างๆ สองด้านที่เกี่ยว
กับสังคมและพลเมือง จะต้องส่งเสริมและเคารพในสิทธิพื้นฐานทั้งหลายของพลเมือง การ
ละเมิดสิทธิทั้งหลายจะต้องได้รับการตอบสนองอย่างทันที่⁹ ปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองด้าน

⁸ รุสโซ, "บทความว่าด้วยเศรษฐกิจการเมือง" เสน่ห์ จามริกแปล *ความคิดทางการเมือง* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์
ชวนพิมพ์, ๒๕๑๕) หน้า ๔๑๖-๗ อ้างใน ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ *สังคมและการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์
พีพี, ๒๕๒๑), หน้า ๔๒-๓.

⁹ Adamantia Pollis and Peter Schwab, eds., *Human Rights: New Perspectives, New Realities*.
(Boulder, Colorado, 2000), 164.

แสดงออกในกระบวนการทางการเมือง ที่วางอยู่บนการต่อรองและการต่อสู้ระหว่างภาครัฐกับประชาสังคม ระหว่างอำนาจนิยมในระดับต่างๆของผู้ปกครอง กับการมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจการเมืองของประชาชน¹⁰

คุณสมบัติของพลเมืองดังกล่าวข้างต้นนั้นสังเคราะห์และตีความจากประสบการณ์และประวัติศาสตร์การเมืองตะวันตกโดยเฉพาะในยุโรประยะที่กำลังพัฒนาเข้าสู่สังคมประชาธิปไตย คุณสมบัติและลักษณะเด่นของระบอบประชาธิปไตยในระยะเวลาต่อมา กลายเป็นคุณสมบัติและลักษณะทั่วไปของระบอบปกครองสมัยใหม่ ที่ถูกนำไปเผยแพร่และจำลองแบบไปปฏิบัติในประเทศและรัฐอาณานิคมทั้งหลายทั่วโลก ดังนั้นจากกล่าวในทางกลับกันก็ได้ว่า ลักษณะทั่วไปของระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นความจริงก็สืบเนื่องมาจากความสำเร็จในการล่าอาณานิคมทั่วโลกโดยมหาอำนาจตะวันตก จากนั้นมาตะวันตกกลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญของความก้าวหน้าในทุกๆด้าน ประเทศและรัฐอาณานิคมที่ไม่ใช่ตะวันตกทั้งหลายมีแต่ต้องเลียนแบบและทำให้ตัวเองกลายเป็นแบบตะวันตกไป

เมื่อมองย้อนกลับไปจากปัจจุบัน คุณลักษณะสำคัญเหล่านั้นมีเงื่อนไขเฉพาะที่เป็นผลพวงของการคลี่คลายหลายๆด้านในสังคมยุโรปเอง มากกว่าที่จะถือได้ว่าเป็นคุณลักษณะทั่วไปของประเทศและสังคมทั้งหลาย ดังนั้นกระบวนการก่อรูปและเกิดสิทธิพลเมืองในประเทศนอกตะวันตกจึงไม่อาจดำเนินไปตามเส้นทางดังกล่าวเพื่อไปบรรลุผลทางการเมืองของการสร้างระบอบประชาธิปไตยและอุดมการณ์สิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน ลักษณะสำคัญที่ไม่เหมือนกันในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างตะวันตกกับตะวันออกได้แก่ รูปแบบและเนื้อหาของการมีส่วนร่วมและการถ่วงดุลอำนาจรัฐและอำนาจชนชั้นปกครอง ที่สำคัญคือการที่ระบบกษัตริย์ถูกปฏิบัติเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมทั้งทางโครงสร้าง ค่อยๆนำไปสู่การเปิดโอกาสและเวทีการเมืองให้กับชนชั้นกรรมที่และประชาชนทั่วไปที่เป็นผู้ขายและผิขาวก่อน ในการเข้ามากำหนดและแข่งขันกันเข้าสู่ระบบรัฐบาลระดับต่างๆ ทั้งนี้โดยมีระบบเศรษฐกิจที่ต่อมารู้จักกันดีว่าเป็นระบบทุนนิยม ก่อรูปและกลายเป็นระบบที่ดำเนินและมีอำนาจในตัวเองด้วยกำกับอยู่ในโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองใหม่นี้

ในทางตะวันออกระยะเปลี่ยนผ่านที่ก่อรูประบบการปกครองใหม่ ซึ่งได้อิทธิพลมาจากลัทธิอาณานิคม ไม่เอื้ออำนวยต่อการเปิดโอกาสและเวทีให้แก่ราษฎรทั่วไปได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและการปกครองได้มากนัก ปัญหาหนึ่งคือวิกฤตระหว่างรัฐเก่ากับรัฐ

¹⁰ T.H. Marshall, *Class, Citizenship, and Social Development* (Garden City: Doubleday, 1965), p. 78

อ้างถึงใน Charles Tilly, "Where Do Rights Come From?", p. 59.

ใหม่ ระหว่างข้าราชการในระบบเก่ากับข้าราชการในระบบใหม่ ระหว่างชนชั้นนำทางอำนาจเก่ากับใหม่ และระหว่างรัฐเอกราชใหม่กับเจ้าอาณานิคมเก่าทั้งหลาย ปัญหาและความขัดแย้งทั้งหลายนั้นนำไปสู่ความเห็นพ้องต้องกันของฝ่ายการเมืองในรัฐใหม่ว่า จำเป็นต้องจำกัดการมีส่วนร่วมและการเข้าร่วมทางการเมืองของราษฎรทั่วไปไว้ระยะหนึ่งจนกว่าสถานการณ์จะสุกงอมและพร้อมทั้งภายนอกและภายในประเทศ

ว่าไปแล้วปัจจัยในการเมืองระหว่างประเทศ มีผลกระทบอย่างมากต่อการสร้างและดำรงอยู่ของรัฐหลังยุคอาณานิคมทั้งหลาย เห็นได้จากการครอบงำของอุดมการณ์ต่อต้านลัทธิอาณานิคมในขบวนการเอกราชและในรัฐบาลประเทศเกิดใหม่ การต่อต้านประเทศเมืองแม่ในตะวันตก ก็เป็นเหตุที่ทำให้อุดมการณ์และการปฏิบัตินโยบายการเมืองประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมไม่ได้รับความเชื่อถือมากนัก ตรงข้ามกับการเติบโตใหญ่ของอุดมการณ์สังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ซึ่งโดยหลักทฤษฎีทำการต่อต้านและทำลายระบบทุนนิยมตะวันตกจะมีแรงจูงใจต่อขบวนการกู้เอกราชมากกว่า

อย่างไรก็ตามผลโดยรวมคือ นำไปสู่ระบบการเมืองที่มีการกีดกันสิทธิทางการเมืองไปถึงการจำกัดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของราษฎรค่อนข้างสูง กลายเป็นลักษณะเด่นทั่วไปของกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยในประเทศโลกที่สามทั้งหลาย ปัญหาที่แท้จริงแล้วยังมีรากลึกไปในประวัติศาสตร์ของรัฐเก่าทั้งหลายรวมทั้งไทยด้วย

5.3: การก่อรูปของสิทธิพลเมืองระยะแรกในสยาม

กำเนิดความเป็นพลเมืองในสังคมไทยและการเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลจากพัฒนาการของสองกระบวนการทางการเมือง อันแรกคือการวิวัฒนาการที่ดำเนินมาภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช นับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา กระบวนการที่สองมาจากการเคลื่อนไหวทั้งสันติและรุนแรงของราษฎรและกลุ่มคนที่เริ่มต้นตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ที่กระทบถึงสังคมสยาม กล่าวอย่างสั้นๆ กระบวนการเมืองอันแรกคือการเปลี่ยนแปลงจากเบื้อบน กระบวนการเมืองอันที่สองคือการเปลี่ยนแปลงจากเบื้อล่าง ในบริบทของสังคมศักดินาไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งสองด้านนั้นมีความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันด้วย ไม่ใช่แยกออกจากกัน ปฏิสัมพันธ์และปฏิริยาของทั้งสองกระบวนการมีผลต่อทิศทางและพัฒนาการในเนื้อหาของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในสังคมไทยด้วย

ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในโลกทรรศน์ของชนชั้นนำสยามสมัยนั้นค่อนข้างมาก ได้แก่การเข้ามาและคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริง ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของการนำสยามเข้าไปในระบบทุนนิยมโลก

และนำไปสู่เงื่อนไขของการสร้างเศรษฐกิจระบบทุนนิยมในประเทศต่อมา กระบวนการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงจากภายในดำเนินไปมากที่สุดในระยะปฏิรูปการปกครองภายใต้การนำของรัชกาลที่ 5 จากนั้นกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการสานต่อและรวมศูนย์อำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชบนระเบียบโลกใหม่ต่อไป

ที่ผ่านมายังมีการศึกษาในเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากไพร่ ทาสไปสู่การเป็นพลเมืองในรัฐไทยสมัยใหม่น้อยมาก โดยเฉพาะทางด้านประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา การศึกษาค้นคว้าเรื่องการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ได้แก่ปัญหาการจัดตั้งองค์กรของรัฐแบบใหม่ที่จะเป็นระบบบริหารราชการไทยต่อมา เป็นการเน้นที่สถาบันในโครงสร้างรัฐแต่ด้านเดียว ในขณะที่ละเลยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน¹¹ งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เป็นคลาสสิกไปแล้วคือ *ฐานันดรไพร่*¹² ของขจร สุขพานิช

ฐานันดรไพร่ ได้เสนอแนวคิดใหญ่ว่าชนชั้นไพร่มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ไม่ใช่เป็นวรรณคดีที่หยุดนิ่ง ลักษณะใหญ่ของไพร่ทาสคือการไร้ซึ่งสิทธิในการเคลื่อนย้ายและในการทำมาหากินอย่างเสรี การเปลี่ยนแปลงที่มีนัยสำคัญคือการเปลี่ยนฐานะจากไพร่ที่เป็นข้าและบ่าวในมูลนายจนได้เป็นพลเมือง คือจากไพร่ทาสมาเป็นเสรีชน ก่อนหน้านั้นก็เริ่มได้รับการผ่อนปรนจากรัฐทีละขั้นๆ ด้วยการลดระยะเวลาในการเข้าเดือนจากปีละ 6 เดือนลดลงเหลือเพียง 3 เดือน

ขจรฯ กล่าวว่าประกาศการผ่อนปรนไพร่ดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น “นับได้ว่าเป็นเอกสารมนุษยธรรมฉบับหนึ่งของประเทศ” แต่ “จุดเริ่มต้นที่จะมีการปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายให้ก้าวไปสู่ความเป็นไทยในที่สุด คือมีอิสระในการใช้เวลา กำลังและความคิดของตนไปในทางที่ตนสมัคร” ก็คือปีพ.ศ. 2425 เมื่อกรุงเทพพระมหานครมีอายุได้ร้อยปี นั่นคือระยะปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ที่เรียกว่า “กรรมวิธีแปลงไพร่มาเป็นพลเมือง” โดยอาศัยกฎหมายสองแนวแรกคือเงินช่วยราชการแผ่นดิน ส่วนอีกแนวคือการรวบรวมรายจกรรจ้ทั้งมวลให้เข้ามาเป็นทหารแผนใหม่และอยู่ได้บังคับบัญชาแต่แห่งเดียว จนที่สุดก็ออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ให้รายจกรรจ้ทั่วพระราชอาณาจักร ยกเว้นคนจีน คนป่าดอยและพระภิกษุ เข้ามาเป็น “ไพร่พล” เป็นประชากรมีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกันในการรับใช้ประเทศชาติด้วยการเป็นทหาร

¹¹ ดูชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (กรุงเทพฯ, โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 11.

¹² ขจร สุขพานิช, “ฐานันดรไพร่” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย* (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516).

กระบวนการดังกล่าวคือการเปลี่ยนแปลงในสิทธิพลเมืองจากเบื้องบน กล่าวคือ เป็นการให้สิทธิแก่ราษฎรมากขึ้น โดยความเมตตาของกษัตริย์ นั่นคือพระเจ้าให้น้ำหนักแก่ความมีมนุษยธรรมของระบบไพร่ก็ด้วยความเห็นอกเห็นใจและลดหย่อนการเกณฑ์แรงงานไพร่ของพระมหากษัตริย์ แต่พระเจ้าก็คงมองเห็นจากข้อมูลในประวัติศาสตร์ ว่าระบบไพร่และการควบคุมของกษัตริย์นั้นไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะให้ประโยชน์จากระบบดังกล่าวได้เต็มที่ นอกจากนั้นมีการหลบหนีและร้องเปลี่ยนมูลนายไม่น้อยจากไพร่ไพร่หลวงพากันหาช่องทางไปเป็นไพร่สมของมูลนายบางคน ข้อมูลเหล่านี้แสดงถึงการต่อสู้และการต่อต้านระบบไพร่โดยบรรดาไพร่ทั้งหลายเอง ทั้งหมดนี้นำไปสู่การที่ชนชั้นปกครองจำต้องยอมรับในสถานะที่ไม่พึงประสงค์ของบรรดาไพร่ ทำให้เกิดการประนีประนอมในระบบขึ้นมา ซึ่งได้แก่การยอมรับและให้สิทธิจำนวนหนึ่งแก่ไพร่ ที่จะมีเวลาในการทำมาหากินและมีอิสระจากระบบเกณฑ์แรงงานมากขึ้นระดับหนึ่ง

ทั้งนี้ก็ไม่ปฏิเสธว่าชนชั้นปกครองก็มีพระคณาที่วางอยู่บนความจริงอันทุกข์ยากของราษฎรด้วยในระดับหนึ่งเช่นกัน นึกคิดว่าการเกิดขึ้นและเป็นจริงของสิ่งที่เรียกอย่างกว้างๆ ว่าสิทธิในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำและไม่เท่าเทียมกันอย่างมากเช่นสังคมศักดินาและสังคมทาสนั้น ไม่อาจได้มาจากการต่อสู้เรียกร้องหรือการพยายามโค่นล้มระบบอำนาจที่เป็นอยู่ได้ หากแต่จะต้องมาจากการต่อสู้หลายแหล่งและหลากหลายรูปแบบวิธีการ ที่สำคัญไม่น้อยคือการต่อรองและทำให้ฝ่ายปกครองตระหนักถึงความเป็นจริงของอีกฝ่ายหนึ่งให้ได้ว่าการดำรงอยู่ของชนชั้นมูลนายก็ต้องพึ่งพาการทำงานและความจงรักภักดีของชนชั้นไพร่ทาสด้วยเหมือนกัน

ในโครงสร้างสังคมดังกล่าวนี้เอง ทาสและไพร่มีความสัมพันธ์เชิงส่วนตัวผ่านระบบอุปถัมภ์กับชนชั้นมูลนาย ดังนั้นการรักษาสถิติประโยชน์และความปลอดภัยมั่นคงของมูลนายก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นจะนำไปสู่การคาดหวัง ว่าทาสและไพร่พึงจะมีพระคณาอย่างไรต่อพวกเขา กล่าวอย่างสั้นๆ ชนชั้นมูลนายต้องการให้ไพร่และทาสมีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อกันให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ ความคาดหวังดังกล่าวจึงมีส่วนในการช่วยให้ทาสต้องมองเห็นด้านที่เป็นคนที่มีคุณสมบัติดังที่พวกเขาต้องการด้วยขึ้นมา

ในแง่หนึ่งจึงเหมือนกับว่าบรรดามูลนายที่มีความคิด ก็ต้องวาดภาพของความเป็นมนุษย์ในตัวเองขึ้นมา เพื่อให้ทาสและไพร่เกิดความภักดีและรักใคร่ได้ แม้ในขั้นตอนการทำให้ภาพลักษณ์ของชนชั้นมูลนายสวยงามและน่ารักใคร่นั้น จะมาจากความต้องการส่วนตัวของมูลนายเองก็ตาม(และจากการสั่งสอนทางศาสนา) แต่การแสดงออกในการยำเกรงและเคารพนอบน้อมของคนอื่นๆต่างหาก ที่ทำให้มูลนายตระหนักถึงอำนาจและความจริงในภาพลักษณ์ของตนขึ้นมา จนยอมรับและเชื่อว่าตนนั้นเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมด้วย ตรงนี้

เองที่จะเป็นพื้นฐานของการก่อตัวของสิทธิและสัมพันธภาพทางการเมืองและอำนาจระหว่างสองฝ่ายต่อไป

ในความเป็นจริง การผ่อนปรนหรือการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงถึงปัญหาและความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ภายในระบบไพร่และระบอบปกครองอาณานิคมที่ถูกท้าทายและกระทบกระเทือนจากการเข้ามาของอำนาจและอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก การแผ่อำนาจที่เหนือกว่าในทางอารยธรรมของตะวันตก มีผลในการทำให้ปัญหาความขัดแย้งในระบอบปกครองกษัตริย์สยามยิ่งวิกฤตและเผยจุดอ่อนของมันมากขึ้น จุดหนึ่งที่สำคัญคือระบบไพร่และระบบทาส

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงต้องการที่จะปรับปรุงระบบการบริหารและปกครองของประเทศให้รอดพ้นการคุกคามของตะวันตก ก็ทรงพบว่ามิชอบจำกัดจากภายในระบบโครงสร้างการปกครองแบบเดิมที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปเป็นอย่างมาก¹³ โดยเฉพาะในเรื่องการควบคุมกำลังพล ปัญหาการเงินและปัญหาความมั่นคงของรัฐในสถานการณ์ของการขยายอำนาจลัทธิอาณานิคมตะวันตก

กล่าวในส่วนของการผ่อนปรนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมือง เริ่มด้วยการรับสมัครทหารและการชักจูงไพร่มาเป็นทหาร ความพยายามของทางการในระยะแรกในการรับสมัครทหารนั้นไม่ได้ผล จำนวนทหารที่ได้มายังไม่พอ จนต้องเปลี่ยนวิธีการหลายอย่าง ที่สำคัญคือการจัดระบบให้มีไพร่เป็นแบบเดียว คือไพร่หลวง หรือที่เจ้าพระยามหินทรฯเรียกว่า “คนกลางของแผ่นดิน”¹⁴ จนมาถึงการทำให้ราษฎรทั้งหลายกลายเป็นทหารของรัฐ ไม่ใช่อยู่ได้สังกัดมูลนายอีกต่อไป

หลังจากนั้นรัฐจะต้องจัดทำสำมะโนครัวใหม่ให้มีประสิทธิภาพ คือต้องรู้จำนวนคนทั้งหมดในแต่ละเมือง ปัญหาต่อไปคือเงิน ส่วนหนึ่งให้เป็นเงินเดือนแก่มูลนายที่สูญเสียไพร่ไป อีกส่วนสำหรับเป็นเงินเดือนแก่ทหารเกณฑ์ ปัญหาการเมืองในประเทศคือชาวบ้านกลัวการเป็นทหาร ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเกรงว่าอังกฤษและฝรั่งเศสจะไม่พอใจ อ้างว่าไทยจะสะสมกำลังเพื่อทำสงครามกับฝรั่งเศส รัฐบาลสยามจึงต้องระวังมากเป็นพิเศษโดยเฉพาะมณฑลชายพระราชอาณาเขต

¹³ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448)” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2529.

¹⁴ กษ. รัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มสมุดพิเศษ เล่ม 3 หน้า 261-263 เจ้าพระยามหินทรฯกราบบังคมทูลเสนอความเห็นในการจัดการคนเป็นทางราชการแผ่นดิน, อ้างใน นันทิยา หน้า 294, เชิงอรรถ 1

กระทั่งมีการปฏิรูปกระทรวงทั้งหลายแล้ว จึงออกพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ไพร่ทุกคนกลายเป็นพลเมืองเสรี มีสิทธิเลือกเข้ารับราชการ หรือเลือกที่จะค้าขาย หรือรับจ้างได้ ถ้าสามารถเสียค่าราชการตามระบุ เป็นการยกเลิกการสังกัดมูลนายระดับต่างๆ แต่พลเมืองใหม่ยังไม่อิสระเต็มที่ เพราะต้องเสียเงินค่ารัชูปการ ถ้าไม่มีเงินเสีย ต้องถูกเกณฑ์ทำงานให้รัฐ “เงินค่าราชการจึงเป็นเสมือนภาษีรายหัวที่บ่งบอกถึงความเป็นไพร่ชัดเจน” เงินนี้เลิกในสมัยรัชกาลที่ 8 ปีพ.ศ. 2481¹⁵

วิเคราะห์จากกระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองข้างต้นนี้ ประเด็นที่น่าสังเกตคือ มีการเปลี่ยนวิธีคิดและการมองมนุษย์และสังคมในแบบใหม่ในหมู่ชนชั้นนำมากขึ้น เช่นเปลี่ยนจากการมองราษฎรอย่างเป็นรูปธรรมหลากหลายวัฒนธรรมเผ่าพันธุ์ ที่แบ่งย่อยไปตามฐานะและอำนาจมูลนายและท้องถิ่นต่างๆ ไปสู่ราษฎรที่เป็นนามธรรมหรือทั่วไป ดังคำเรียกว่า “คนกลางของแผ่นดิน” คือเหมือนกับเป็นคนกลุ่มเดียวที่เป็นของแผ่นดิน แนวคิดดังกล่าวอาจใกล้เคียงกับมโนทัศน์ “พลเมือง” หรือ citizen มากที่สุด ที่น่าสนใจคือฝ่ายที่นิยามและให้ความหมายแก่มโนทัศน์ใหม่ “คนกลางของแผ่นดิน” ก็ยังคงเป็นรัฐและชนชั้นปกครองฝ่ายเดียวนั่นเอง

หากจะวิเคราะห์ต่อไป คำถามก็คือถ้ามองราษฎรอย่างไม่มีสังกัดและไม่แตกต่างกันตามมูลนายแบบเดิมอีกต่อไปแล้ว ถ้าเช่นนั้นอะไรคือพื้นฐานใหม่ที่รองรับคนกลางนี้ คำตอบคือสถาบันกษัตริย์ ในสังคมวิทยาทางการเมืองใหม่นี้ อำนาจที่ชอบธรรมและสูงสุดได้แก่พระมหากษัตริย์ที่กำลังก่อตั้งความเป็นสถาบันที่เคลื่อนไหวได้ ไม่ใช่แต่เพียงสถาบันศักดิ์สิทธิ์ ในนามหรือตามพิธีกรรมดังโบราณมาเท่านั้น หากแต่เป็นสถาบันทางสังคม ที่มีความสัมพันธ์และมีความขัดแย้งหรือเติบโตเฉกเช่นสถาบันสังคมอื่นๆ เช่นกัน

น่าคิดว่าพร้อมๆ กับการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงสถาบันสังคมและการเมืองดั้งเดิมทั้งหลายในอาณาจักร สถาบันกษัตริย์ก็ได้มีการปรับปรุงและสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับตนเองเรียบร้อยแล้ว ดังแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ที่อธิบายว่าการเป็นกษัตริย์คือการที่คนทั้งหลายยกให้เป็น เพื่อมารักษาความสงบและ ศีลธรรมอันดีของชุมชนนั้น รัชกาลที่ 5 ก็ทรงมีพระกระแสเชิงวิพากษ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยเช่นกัน ดังพระบรมราโชวาทที่พระราชทานพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ความตอนหนึ่งว่า “อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรม สำหรับจะเทียมแอกไถ ทำการที่

¹⁵ เฟิงฮ้าง, นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, หน้า 290.

หนัก การซึ่งจะมีวาสนาขึ้นต่อไปนั้นเป็นความทุกข์ มิใช่ความสุข การเป็นเจ้าของแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ..."¹⁶

รัชกาลที่ 6 ยิ่งทรงมีความคับข้องใจมากขึ้นกับสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายหลังกรณีก่อ "การกำเริบ" ของคณะร.ศ. 130 ดังนั้นทีกในจดหมายเหตุรายวันหลังจากการจับกุมคณะก่อกำเริบแล้วว่า อนาคตเมืองไทยคงต้องเป็นไปอย่างประเทศอื่นๆ ที่จะต้องมี "คอนสติตูชัน" แบบหนึ่งแบบใด "แล้วแต่ประชาชนจะเห็นชอบและประสงค์ทั่วกันเกิด ส่วนตัวเราเองนั้นย่อมรู้สึกอยู่ดีว่า การเป็นเจ้าของแผ่นดินมีความลำบากปานใด คับใจเพียงใด ที่ยังคงอุตสาหะทำการไปโดยเต็มสติกำลังและความสามารถก็โดยหวังใจให้บังเกิดผลอันดีที่สุดแก่ชาติบ้านเมืองของเราเท่านั้น การใดๆ ที่เราจะทำไปให้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จได้ ก็ด้วยอาศัยความพร้อมใจแห่งข้าราชการอันเป็นผู้รับหน้าที่ทำการงานของรัฐบาล ตั้งแต่เสนาบดีลงไปจนถึง ผู้มีตำแหน่งหน้าที่น้อยๆ อาศัยความไว้วางใจแห่งท่านเหล่านั้น อันมีอยู่ในตัวเรา ไว้วางใจว่ามีความมั่งดีและมีความสามารถพอที่จะเป็นหัวหน้าเป็นเหี่ยวเซาทั้งหลายได้ ถ้าเมื่อใดความไว้วางใจอันนี้ เสื่อมถอยลงไป ฤๅสิ้นไปแล้ว ตัวเราก็เท่ากับท่อนไม้อัน ๑ ซึ่งบุคคลได้ทำขึ้นไว้เป็นเดีวึด ตั้งไว้ในศาล จะมีผู้เคารพนับถือก็แต่ผู้ที่มีปัญญาถ้อยปราศจากความคิดเท่านั้น."¹⁷

การวิจารณ์ตนเองและสถาบันกษัตริย์โดยชนชั้นนำเองในเงื่อนไขระยะเวลาที่สยามกำลังมีปัญหาภัยกับมหาอำนาจภายนอก มีส่วนในการช่วยให้ชนชั้นนำสยามหันมามองและตระหนักถึงความสำคัญและการสนับสนุนอันจำเป็นจากบรรดาราชฎและคนชั้นล่างทั้งหลาย ว่ามีส่วนในการดำรงอยู่และการแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองให้เจริญก้าวหน้าต่อไปได้ กล่าวได้ว่าแรงกระแทกจากอำนาจตะวันตก นำไปสู่การพัฒนาของความขัดแย้งจากปัจจัยภายในของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเอง ระหว่างชนชั้นนำ ก้นเอง และระหว่างชนชั้นนำกับชนชั้นกลางใหม่ เช่นข้าราชการและทหารเป็นแรงกำหนด และผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่การขยายสิทธิพลเมืองในเวลาต่อมา

ในประเด็นของโครงสร้างอำนาจและการสร้างให้สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางนี้ เสน่ห์ จามริกเสนอข้อคิดว่า การแปลงไพร่ทาสให้เป็นพลเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการสร้างฐานอำนาจและการสนับสนุนจากขุนนางและคนชั้น

¹⁶ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แนวพระราชดำริทั่วรัชกาล (กรุงเทพฯ, คุรุสภา, 2527), หน้า 123

¹⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จดหมายเหตุรายวัน ร.ศ. 130 ปีฉุณ จ.ศ. 1272 พุทธศัณณายุกาล 2454 เล่ม 2 วันที่ 13 มกราคม ถึง วันที่ 31 มีนาคม ใน จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าชวลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2517, หน้า 97-98. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์สากล

กลางในการ “ฟื้นฟูพระราชอำนาจ” เพื่อถ่วงดุลย์อำนาจกับฝ่ายบริหารที่ยังอยู่ได้อำนาจของกลุ่มขุนนางเก่าที่มีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่สุริยวงศ์เป็นแกนนำ¹⁸ กระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองจึงกลายเป็นกระบวนการฝึกกำลังคนสำหรับการก่อตัวขึ้นของอำนาจรัฐที่มีลักษณะประชาธิปไตยและรวมศูนย์ภายใต้การบริหารแบบระบบคณะรัฐมนตรี อันเป็นผลจาก “การจัดองค์กรบริหารแบบกำหนดอำนาจและภารกิจออกเป็นกระทรวง โดยถือเอากระทรวงเป็นโครงสร้างหลัก และเป็นจุดสูงสุดของอำนาจการบังคับบัญชา”¹⁹

กระบวนการแปลงไพร่เลขดังกล่าวเริ่มจากปีพ.ศ. 2430 ด้วยการ “เร่งรัดลักแปลงเลขจากไพร่สมวงศ์ต่างๆ รวมทั้งที่อยู่ในบังคับบัญชาของบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยให้เข้ามาเป็นไพร่หลวงขึ้นตรงต่อวังหลวงเพื่อประโยชน์ในราชการแผ่นดิน”²⁰ ตามมาด้วยการรับสมัครชายฉกรรจ์ทั้งหมดให้เข้ามาเป็นทหารตามแผนใหม่ (พระราชบัญญัติทหาร พ.ศ. 2431) “เป็นการขยายพระบรมราโชบายฝึกกำลังคนจากในพระบรมมหาราชวังออกไปสู่หัวเมืองทั้งหลาย”²¹

ในอีกด้านหนึ่ง นโยบายการรับสมัครทหารในกรมทหารหน้าดังกล่าว เป็นการแก้ปัญหาค่าขาดหนี้ของไพร่อีกทางหนึ่ง มีการประกาศจะให้สวัสดิการมากมาย เช่น เสื้อผ้าและเงินเดือนๆละ 4 บาทเมื่อปลดเป็นทหารกองหนุนแล้ว จะได้รับตราภูมิตรลอดชีวิต มีลูกหลานข้าราชการและไพร่ที่ต้องการหนีออกจากมูลนาย พวกนี้มาสมัครมากมาย แต่ภายหลังเมื่อพบว่าทางการไม่ได้ให้สวัสดิการตามที่ประกาศไปจริงๆ คนก็ไม่มาสมัครอีก²²

จนในที่สุดจึงเปลี่ยนจากระบบสมัครมาเป็นระบบเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารฉบับแรก พ.ศ. 2443 กระบวนการแปลงไพร่มาสู่พลเมืองดังกล่าว ด้านหนึ่ง“จึงเป็นเสมือนวางรากฐานทางกฎหมายของปฏิรูปการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เปลี่ยนแปลงจากพันธะผูกพันระหว่างไพร่กับมูลนายต่างๆ มาสู่พันธะผูกพันของพลเมืองต่อประเทศชาติโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลาง”²³ ซึ่งความหมายของการเป็นพลเมืองดังกล่าวไม่ได้มุ่งเน้นไปที่ความเป็นอิสระของราษฎร มากเท่ากับความผูกพันที่ราษฎรพึงมี

¹⁸ เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540) หน้า 72-82.

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 11.

²⁰ ขจร สุขพานิช, *ฐานันดรไพร่* หน้า 103 อ้างใน เสน่ห์ จามริก *การเมืองไทย.....*, หน้า 78.

²¹ อ้างแล้ว, เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทย.....*, หน้า 79.

²² ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, *ระบบไพร่ในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526), หน้า 110-113.

²³ เพิ่งอ้าง, หน้า 79.

ต่อพระมหากษัตริย์ อีกด้านหนึ่งคือการสะท้อนถึงความต้องการที่จะเป็นอิสระ(liberty)เป็นตัวของตัวเอง(autonomy) ของราษฎรเอง โดยยังไม่ได้มีความมุ่งหมายถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองหรืออำนาจรัฐแต่ประการใด

กระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองดังกล่าวแล้ว สะท้อนถึงความขัดแย้งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชที่กำลังก่อตัวขึ้นจากผลของการปฏิรูปการปกครองและการแผ่เข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกและความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างๆ ด้านหนึ่งการปฏิรูปการปกครองนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์

กระบวนการเปลี่ยนแปลงรัฐไทยตอนนี้จึงเรียกได้ว่าการพัฒนาเข้าสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช (absolutist state) อีกด้านหนึ่งก็นำไปสู่การเกิดรัฐประชาชาติหรือรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ราษฎรเปลี่ยนจากฐานะของไพร่ทาส มาสู่การเป็นพลเมืองที่เป็นอิสระจากพันธนาการเดิม มาเป็นสมาชิกของรัฐอย่างเสมอหน้ากัน ดูเผินๆเหมือนกับราษฎรจะได้เสรีภาพเป็นไทแก่ตัวเองแล้ว ยิ่งในต่อนั้นมีการประกาศเลิกทาสด้วย หลังจากรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มด้วยการนำเสนอความคิดนี้ในที่ประชุมสภาที่ปรึกษาแผ่นดิน

แต่เมื่อพิจารณาให้ดี การเลิกทาสและยุติระบบไพร่ก็ดีโดยชนชั้นปกครองเอง ไม่ได้มีจุดหมายใหญ่ที่การทำให้ราษฎรทั้งหลายมีสิทธิและเสรีภาพเป็นของตนเอง หากที่จริงจุดหมายอยู่ที่การสร้างความมั่นคงและความปลอดภัยให้กับอาณาจักร ซึ่งในทางปฏิบัติก็คือตัวพระมหากษัตริย์นั่นเอง การที่การเลิกทาสและยุติระบบไพร่ไม่อาจเป็นจุดหมายของการปลดปล่อยราษฎรให้เป็นไทอย่างจริงจังได้นั้น มีปัจจัยและเหตุผลหลายประการ

ประการหนึ่งคือความไม่พร้อมและไม่เพียงพอในโครงสร้างและระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เข้ามารองรับชีวิตการทำมาหากินและการดำรงชีพของราษฎรทั้งหลายได้ ดังเห็นได้จากลูกหลานขุนนางและคนมีเชื้อที่เข้ามาสมัครเป็นทหารแผนใหม่ ก็เพื่อต้องการการคุ้มครองและอภิสิทธิใหม่จากพระมหากษัตริย์ แทนที่จะไปแสวงหาจากมูลนายดังแต่ก่อนอีกต่อไป

กล่าวได้ว่าสิ่งที่ราษฎรส่วนนั้นต้องการ ไม่ใช่ความเป็นอิสระแก่ตัวเอง หากแต่เป็นการอุปถัมภ์แบบใหม่มากกว่า ดังเห็นได้ว่าการประกาศเกษียรอายุลูกทาส เพื่อปิดกั้นไม่ให้คนนำลูกหลานมาขายเป็นทาสอีกต่อไป ก็มีคนไม่น้อยที่ยังขัดขืนกฎหมาย เพราะไม่อาจหาช่องทางอื่นในการประกอบอาชีพหรือปลดปล่อยหนี้สินได้ การเอาลูกเมียลงเป็นทาสจึงเป็นหนทางของการหาเงินที่คนชั้นล่างคุ้นเคยและกระทำกันมายาวนานมาก

ปัจจัยทางการเมืองและอำนาจก็มีส่วนอย่างสำคัญในการไม่เปิดทางและเชื้ออำนวยการให้ราษฎรมีความเป็นอิสระในตัวเองได้ แรงงานและผลิตผลจากไพร่ทาสราษฎรยังเป็นส่วนสำคัญในการรักษาฐานะและความสะดวกสบายของบรรดาขุนนาง คหบดีและคนมี

อันจะกินทั้งหลายเอาไว้ คนเหล่านี้จึงไม่กระตือรือร้นในการยกเลิกระบบทาสและไพร่อย่างง่าย ๆ รวมทั้งไม่แสดงการสนับสนุนการเลิกทาสและไพร่ของรัฐบาล แต่ก็ไม่อาจคัดค้านหรือต่อต้านได้อย่างออกหน้า นอกจากทำอย่างเงียบๆ และอย่างหนึ่งก็คือการลักลอบซื้อขายทาสกันต่อไปอีก

อย่างไรก็ตามแนวโน้มเช่นนี้ก็ไม่อาจดำรงอยู่ต่อไปได้ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นสมัยใหม่ทางเศรษฐกิจได้ขยายตัวเติบโตใหญ่ไป แม้ยังจำกัดและไม่ได้สร้างให้เกิดการปฏิวัติในโครงสร้างเศรษฐกิจก็ตาม ช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านจากระบบศักดินามาสู่ทุนนิยม มักเปิดโอกาสและสร้างกลุ่มคนใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นมา แต่จะมีบทบาทในทางการเมืองมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์เฉพาะของแต่ละสังคม

ในกรณีสยามดังจะเห็นได้ว่าเริ่มมีกลุ่มใหม่ก่อตัวมากขึ้น คนที่จะมาเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และทนาย รวมถึงพ่อค้าและช่างฝีมือและเกษตรกรรมรุ่นใหม่ คนเหล่านี้ที่อาจเรียกกว้างๆ ว่าคนชั้นกลางจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร นำสังเกตว่าอาชีพอัศวินหรือนายทุนจะได้รับอภิสิทธิ์จากการเกณฑ์เป็นทหารในระยะแรกนี้ ในขณะที่ราษฎรอาชีพอื่นๆ หากไม่ต้องการถูกเกณฑ์ ต้องเสียค่าราชการให้ตามกำหนด ดังนั้นตั้งแต่เริ่มแรกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชได้เลือกกลุ่มคนชั้นกลางใหม่ที่มีโอกาสและประโยชน์เข้ามาเป็นพันธมิตรทางการเมือง เพื่อจะเป็นฐานให้กับแนวความคิดสมัยใหม่ที่สนับสนุนและคำจูนรัฐ การเปลี่ยนเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ของสยาม จึงไม่ได้สร้างกลุ่มคนและชนชั้นที่จะขึ้นมาเป็นตัวแทน และเป็นกระบอกเสียงและกำลังในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงจากภายในระบบ ให้กับพลเมืองทั่วไปซึ่งยังเป็นคนส่วนใหญ่ที่เสียเปรียบและขาดแคลนมากกว่า

ที่เองเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การศึกษาที่ผ่านมาในประเด็นการปฏิรูปการปกครองของสยาม จึงเห็นแต่คำอธิบายที่มาจากความต้องการอันเป็นของชนชั้นนำ ซึ่งมักสรุปเสนอทำนองว่าสภาพและฐานะของราษฎรสยามยังไม่พร้อมที่จะทำให้สามารถปฏิบัติการปกครองแบบสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง มีแต่ต้องอาศัยการปฏิรูปจากเบื้องบนและจากความสามารถและความสามัคคีของบรรดาผู้นำ การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าจึงจะมีผลบังเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

ในขณะที่สังคมสยามขณะนั้นได้รับผลกระทบจากอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองสมัยใหม่มากขึ้น จนเกิดกลุ่มคนใหม่ที่เรียกว่า “คนชั้นกลาง” การเกิดขึ้นของกลุ่มคนใหม่เหล่านี้ต่างจากผู้นำตามประเพณีดั้งเดิม กล่าวคือคนใหม่มีสำนึกในเรื่องการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย อันเป็นเงื่อนไขของความเป็นชาติ ของความมั่นคงของชาติ ไปถึงการรับรู้แบบใหม่เกี่ยวกับอำนาจรัฐและการปกครอง ที่มีหน้าที่และบทบาทแบบใหม่

ปัญหาขัดแย้งเกิดขึ้นเพราะสำนึกและความรับรู้ดังกล่าว “เป็นสำนึกที่ตรงกัน ระหว่างชนชั้นนำ 2 กลุ่มในสถานภาพทางอำนาจที่แตกต่างกัน และไม่สามารถประสาน รวมขอมระหว่างฝ่ายที่ครองอำนาจกับฝ่ายที่เรียกร้องต้องการมีส่วนร่วมในอำนาจ”²⁴ ดู เหมือนว่ากลุ่มที่เรียกร้องการเปลี่ยนแปลงกลุ่มต่างๆกับฝ่ายชนชั้นนำเก่าไม่ได้ขัดแย้งกันใน เรื่องการปฏิรูประบบการเมืองการปกครองโดยเสียเชิง แต่ที่เป็นปมเงื่อนจนทำให้ต้องเกิดการ ใช้กำลังหักล้างกัน อยู่ที่วิธีการและเงื่อนเวลามาโดยตลอด

แต่เมื่อพิจารณาข้อเขียนอันแสดงถึงแนวความคิดของคนทั้งสองฝ่าย จะพบว่าลึกลงไปมีความขัดแย้งพื้นฐานดำรงอยู่และทำให้การรับรู้ในความทันสมัยที่เหมือนกัน ไม่อาจ นำไปสู่การปฏิบัติและการปรับปรุงที่เข้ากันได้บริบทของสังคมสยามช่วงเวลาดังกล่าว ดังนั้นแม้ฝ่ายชนชั้นนำและกลุ่มคนใหม่จะมีความต้องการและเหตุผลมากมายในความทันสมัยและประสิทธิภาพของระบบใหม่ก็ตาม แต่ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่เป็น ปฏิปักษ์ได้ ในที่สุดก็มาถึงวาระสุดท้าย เมื่อคณะราษฎรตัดสินใจเข้าทำการยึดอำนาจจาก พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 7 และทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง มาสู่ระบอบ ประชาธิปไตย โดยที่ให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ

5.4: สิทธิพลเมืองที่ไร้อำนาจ

การปฏิรูปการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 มีส่วนในการสร้างบุคลิกและเนื้อหา ของราษฎรใหม่ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ประชากรใหม่ที่ว่านี้ต่อมาคือพลเมืองของประเทศ นั้นเอง แต่ในกระบวนการสร้างและพัฒนาของพลเมืองสยามนี้ ไม่ได้มีจุดหมายแต่แรกเริ่ม ที่จะสร้างให้เป็นพลเมืองที่เป็นอิสระแก่ตนเองและกระตือรือร้นอำนาจในการเข้ามาปกครอง ประเทศด้วย

จากการศึกษาถึงพัฒนาการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชในตะวันตก พบว่าธาตุแท้ ของรัฐดังกล่าวคือการเพิ่มพลังและให้อำนาจใหม่แก่กลไกศักดินาในการครอบงำต่อไป²⁵ ประเด็นที่น่าสนใจก็คือรัฐดังกล่าวซึ่งมีคุณลักษณะหลายอย่างที่เป็นการริเริ่มระบบทุนนิยม แต่ยังไม่ใช่ต้นแบบของระบบทุนนิยม การเกิดขึ้นของรัฐทุนนิยมในเวลาต่อมาเป็นผลจาก ความขัดแย้งที่เป็นปฏิปักษ์ระหว่างชนชั้นศักดินากับนายทุนต่างหาก กล่าวอีกอย่างก็คือแม้ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชจะไม่ได้ต้องการสร้างรัฐทุนนิยมมาแทนที่ตนเอง แต่ก็เป็นผู้สร้าง เงื่อนไขและช่วยผลักดันให้รัฐนายทุนเกิดขึ้นมาได้ เมื่อวิเคราะห์รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช

²⁴ เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, หน้า 105.

²⁵ ดู Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (London: Verso, 1979), p. 18.

ของไทย ก็เห็นลักษณะคล้ายกัน คือรัฐดังกล่าวดูเหมือนกำลังนำพารัฐสยามเข้าสู่การเป็น รัฐสมัยใหม่และเป็นสังคมทุนนิยม แต่ในความเป็นจริงจุดหมายเหล่านั้นไม่ได้มีอยู่อย่างตั้งใจเลย มีหน้าซำยังกล่าวได้ว่าการปฏิรูปต่างๆมุ่งไปสู่การสถาปนาอำนาจสูงสุดของสถาบัน กษัตริย์เหนือประชากรส่วนใหญ่ของรัฐเสียมากกว่า การทำให้ราษฎรเป็นเสรีชนที่มีอำนาจ การเมืองเป็นของตนเอง

เมื่อพิจารณาในเนื้อหาจากพระราชบัญญัติ และกฎระเบียบต่างๆ ที่ออกมาใน สมัยการปฏิรูปการปกครอง ที่สัมพันธ์กับการดัดแปลงและสร้างราษฎรแบบใหม่ที่เป็นพล เมืองก็ตาม พบว่าแนวคิดของรัฐถูกกำหนดด้วยอุดมการณ์ศักดินา ในขณะที่ต้องการให้การ แสดงออกทางสังคมของราษฎร เป็นแบบสมัยใหม่ อันเป็นความขัดแย้งในการปกครองอยู่ เช่นการส่งเสริมให้มีเสรีภาพในการ แสดงความคิดเห็นมากขึ้น แต่ต้องอยู่ในกรอบของความ สุจริตและจงรักภักดี

ดังเห็นได้จากกระบวนการสร้างข้าราชการในระบบใหม่ขึ้นมา แนวคิดใหม่ว่า ด้วยการให้ข้าราชการที่ไว้ใจได้สามารถแสดงความเห็นคัดค้านพระมหากษัตริย์ได้ หรือให้ “เสรีภาพทางความคิดและการพูด” แก่ที่ปรึกษาในพระองค์นั้น มาจากการแต่งตั้งปรีวีเคาน์ซิลหรือที่ปรึกษาในพระองค์ เราเห็นความตื้นตึง ในแนวคิดใหม่ดังกล่าวได้จากพระบรม ราชโองการของรัชกาลที่ 5 เมื่อทรงแสดงแก่ปรีวีเคาน์ซิลว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ในการสุจริตอย่างเดียว จะให้การ ทั้งปวง ซึ่งเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองสำเร็จไป เพราะฉะนั้นจึงได้ลดหย่อนผ่อนพระราชอิศ ริยยศลง มิได้ถือพระองค์ยอมให้ท่านทั้งหลายทูลท้านทัดขัดขวาง ในการซึ่งทรงพระราชดำริ ซึ่งยังไม่ต้องด้วยยุติธรรม แลให้กราบทูลการซึ่งตัวได้คิดเห็นว่าเป็นคุณ ตามความคิดของตน เพื่อจะให้เป็นคนเป็นประโยชน์แก่ราษฎรไปภายหน้า...”²⁶

แต่เสรีภาพในการคิดและพูดของขุนนางในที่ปรึกษาพระองค์เหล่านั้น ทำให้เกิด ปัญหาข้อสงสัยในคนทั้งหลายได้อีกว่า คนเหล่านั้นอาจใช้ “อำนาจพูดการได้ทุกสิ่งทุก อย่าง” ไปในทางเป็นประโยชน์แก่ตนเอง หรือไปในทางเสื่อมเสียแก่ผู้อื่นก็ได้ จะมีหลัก ประกันอันใดว่า การได้อำนาจใหม่แก่ตนนี้จะยังให้เกิดผลดีคือความเจริญ แก่พระมหา กษัตริย์และแก่บ้านเมือง ดังนั้นจึงมีพระราชดำริให้บรรดาผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นปรีวีเคาน์ซิล “จะต้องถวายสัตยาณูลัจ” เพื่อให้ข้าราชการและราษฎรไว้วางใจประการหนึ่ง พระเจ้า

²⁶ ดร.โกวิท เล่มที่ 1 หน้า 108, อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจตรี หลวงนภาศิริวัฒน์ วัดธาตุทอง วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2516. (การเน้นเป็นของผู้เขียน)

แผ่นดินเป็นที่วางพระราชหฤทัยประการหนึ่ง และตัวเองเป็นที่ไว้ใจแก่ตัวเองอีก ประการหนึ่ง

ปัญหาของการเกิดสิทธิและเสรีภาพที่เป็นของพลเมือง ซึ่งยังไม่แน่ว่าจะอาจก่อรูปขึ้นได้จริงจัง จึงไม่ใช่เรื่องใหญ่เท่ากับปัญหาของการที่ชนชั้นนำจำต้องลดฐานะและจำกัดอำนาจตามประเพณีของตนลงไป นำไปสู่ภาวะการณ์ของการประนีประนอมระหว่างการทำให้เป็นสมัยใหม่กับการรักษาระบบค่านิยมของสังคมศักดินาไทยไว้ ความพยายามจากเบื้องบนในการรักษาอำนาจอาณานิธิ ของระบอบกษัตริย์ไว้ ท่ามกลางการเคลื่อนไหวของปัจจัยและพลังของระบบทุนเสรีนิยมและประชาธิปไตยจากภายนอก แสดงออกที่คำถามว่า ควรจะมีหรือไม่มีระบอบประชาธิปไตยในการปกครองสยาม คำตอบที่ได้ออกมาคือควรแต่ยังไม่ถึงเวลา หรือถ้าจำต้องปรับเปลี่ยน ก็ต้องทำอย่างจำกัดจำเขี่ยอย่างชนิดที่ไม่ให้กระทบกระเทือนโครงสร้างและสถาบันดั้งเดิมต่างๆ ได้เลย อันเป็นลักษณะเด่นของการปฏิรูปจากเบื้องบนตลอดมา

ทางออกและข้อเสนอซึ่งเกิดจากการริเริ่มเกือบทั้งหมดโดยพระมหากษัตริย์เอง เช่น สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงประกาศตั้งเคาน์ซิลออฟสเตตหรือที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน และปรีวิเคาน์ซิลหรือที่ปรึกษาในพระองค์ ที่ปรึกษาทั้งสองประเภทนี้ “จะทรงตั้งราชตระกูลแลข้าราชการซึ่งมีตระกูล แลผู้มีสติปัญญารองไวเขียนแหลมรอบรู้ในราชกิจการต่างๆ” ไปถึงการตั้งคณะเสนาบดี 12 กระทรวง แนวคิดและรูปแบบการปกครองสมัยใหม่แบบตะวันตกกลายมาเป็นสถาบันสนับสนุนอำนาจของกษัตริย์และถ่วงดุลย์อำนาจบริหารของฝ่ายเสนาบดีไป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีการแต่งตั้งรัฐมนตรีสภาและองคมนตรีสภา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็มีการแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาและสภากรรมการองคมนตรี ความพยายามทั้งหลายเหล่านั้น เป็นการตอบสนองของชนชั้นนำสยามในการปฏิรูประบบการปกครองที่โดยจุดหมายใหญ่ยังรักษาพระราชอำนาจและประเพณีธรรมเนียมดั้งเดิมเอาไว้ให้ได้มากที่สุด

ข้อที่เป็นจุดอ่อนของความพยายามในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงหรือให้สิทธิทางการเมืองจากเบื้องบนดังที่ได้กล่าวมานี้ อยู่ที่การขาดบทบาทและการเข้าร่วมในการสร้างสรรค์และค้นหาการปฏิบัติสิทธิทางการเมืองโดยกลุ่มคนนอกอำนาจและนอกศูนย์กลางอำนาจรัฐศักดินา ทำให้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่กำลังก่อรูปขึ้นนั้น ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากปัจจัยของความเป็นสมัยใหม่ทั้งหลายได้เต็มที่หรืออย่างมีนัยทางบวกต่อสังคมการเมืองทั้งมวล ดังจะเห็นได้จากการที่ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเสื่อมคลายลงอย่างรวดเร็วภายหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 5 แล้วในที่สุดก็ดำเนินไปสู่จุดอวสานในรัชกาลที่ 7

กล่าวในทางหลักการแล้ว แนวคิดพลเมืองใหม่ที่เป็นสมาชิกของประเทศชาตินั้น จะต้องมุ่งไปที่การให้ฐานะทางกฎหมายที่เสมอกันแก่ประชากรทั้งหมด มีการปลดปล่อยคนเหล่านั้นจากพันธนาการของระบบศักดินาและระบบไพร่ทาสเป็นเงื่อนไขบังคับ ก่อน จากนั้นคือการรับแนวคิดแบบตะวันตกในการสร้างให้ราษฎรใหม่กลายมาเป็นผู้ผลิตมูลค่าในการแลกเปลี่ยนให้ตลาด ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ให้แรงงานและสิ่งของแก่มูลนาย แต่ในความเป็นจริงสังคมสยามขณะนั้นไม่มีโอกาสและพื้นที่มากพอสำหรับให้พลเมืองเหล่านี้มีฐานะและบทบาทในชีวิตทางเศรษฐกิจที่เป็นผู้ผลิตในระบบทุนได้อย่างจริงจัง แม้การผลิตทางเกษตรกรรม แต่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วย ก็ทำไม่ค่อยได้มากนัก กล่าวโดยสรุปคือรัฐเองก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะสร้างและดำเนินระบบเศรษฐกิจใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงในระบบกฎหมายและการเมือง ได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางระบบเศรษฐกิจ ที่มีการค้าแลกเปลี่ยนและการผลิตใหม่ๆเพิ่มมากขึ้นอันเป็นผลจากการขยายตัวของทุนต่างชาติประสานกับทุนท้องถิ่น เกิดมีชนชั้นกระฎุมพีพ่อค้าที่เรียกว่าชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง และเกิดมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ราษฎรในสังคมทำการผลิตเพื่อตลาดมากขึ้น การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมถึงการพิมพ์ในระบบทุนนิยม ทำให้เกิดการแพร่หลายของแนวคิดสังคมใหม่ๆมากขึ้น แต่ที่สำคัญสุดคือแนวคิดและความเชื่อทางการเมืองในหมู่ราษฎรที่มีการเรียนรู้มากขึ้น ซึ่งจะกลายมาเป็นปัจจัยกำหนดชะตากรรมของชนชั้นปกครองเองไปในที่สุด

แนวคิดหนึ่งที่ราษฎรรับมาเป็นจุดหมายของสังคมมากขึ้นคือความคิดว่าด้วยความเจริญก้าวหน้า หรือ “คิวิไลเซชัน” ซึ่งยังอยู่กับเรามาถึงปัจจุบัน การต้องการความเจริญกลายเป็นสิ่งถูกต้องและให้ความชอบธรรม แก่ขุนนางและราษฎรที่จะเสนอเรียกร้องและประท้วงไปยังรัฐบาลได้ ไม่ใช่เป็นการทำลายหรือทำตัวเป็นศัตรูของผู้มีอำนาจไป ซึ่งในสมัยก่อนไม่อาจกระทำได้ การอ้างความเจริญช่วยให้ขุนนางและราษฎรสามารถนำเอาปัญหาทุกขวิรอนและความไม่ยุติธรรมต่าง ๆ นานาที่พวกเขาประสบจากอำนาจบ้านเมืองหรือจากคนอื่นก็ตาม ขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาจัดการ ตัดสินและคลี่คลายให้ถูกต้องต่อไป ทั้งหมดนี้เป็นการวางพื้นฐานให้กับการเกิดขึ้นของอุดมการณ์และความต้องการใหม่ ๆ ที่มุ่งไปสู่ระบบการเมืองและการปกครองที่ราษฎรทั่วไปจะต้องมีส่วนร่วมในรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองดังกล่าวแล้ว สะท้อนถึงความขัดแย้งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชที่กำลังก่อตัวขึ้นจากผลของการปฏิรูปการปกครองและการแผ่เข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกและความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างๆ ด้านหนึ่งการปฏิรูปการปกครองนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ในสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐไทย

ตอนนี้จึงเรียกได้ว่ามีพัฒนาเข้าสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช (absolutist state) อีกด้านหนึ่งก็นำไปสู่การเกิดรัฐประชาชาติหรือรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ราษฎรเปลี่ยนจากฐานะของไพร่ทาส มาสู่การเป็นพลเมืองที่เป็นอิสระจากพันธนาการเดิม มาเป็นสมาชิกของรัฐอย่างเสมอหน้ากัน ดูเผินๆเหมือนกับราษฎรจะได้เสรีภาพเป็นไทแก่ตัวเองแล้ว แต่เมื่อพิจารณาให้ดี การเลิกทาสและยุติระบบไพร่กิติ ไม่ได้มีจุดหมายใหญ่ที่การทำให้ระบบปกครองเป็นเสรี และราษฎรทั้งหลายมีสิทธิและเสรีภาพเป็นของตนเอง หากแต่เป็นการปรับปรุงและเสริมสร้างความมั่นคงและประสิทธิภาพให้แก่อำนาจรัฐศูนย์กลางในมิติสมัยใหม่มากกว่า

5.5: มโนทัศน์ในการสร้างรัฐและระบบการปกครองสมัยใหม่

วาทกรรมของนักคิดและปัญญาชนสมัยปฏิรูปการปกครองพุ่งเป้าไปสู่ปัญหาการสร้างรัฐสมัยใหม่ รูปแบบของรัฐบาลและการปกครอง รวมถึงกลไกการบังคับควบคุมการทำงานของข้าราชการและผู้ปกครองระดับต่างๆ ทั้งนี้สะท้อนความจริงของยุคสมัยของการเกิดรัฐประชาชาติในศตวรรษที่ 19 มาถึงการสร้างชาติในศตวรรษที่ 20 ดังนั้นวาทกรรมการเมืองจึงมีรัฐเป็นศูนย์กลางมาโดยตลอด ก่อนที่จะเปลี่ยนผ่านมาสู่มนุษย์และสังคมในปลายศตวรรษที่ 20 ที่น่าสนใจคือนักคิดและปัญญาชนทั้งที่เป็นเจ้านาย ข้าราชการและราษฎร ในสมัยนั้นยังไม่อาจสร้างแนวความคิดของระบบการเมืองแบบสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง เพราะไม่เคยมีตัวอย่างรูปธรรมและแนวคิดคำสอนที่ทำให้เข้าใจยอมรับได้อย่างถ่องแท้ หากแต่เป็นการได้รับอิทธิพลจากสังคมและการปฏิบัติในประเทศมหาอำนาจตะวันตกเป็นสำคัญ ด้วยการที่ชนชั้นนำไทยเคยไปศึกษาทำงานในประเทศเหล่านั้น หรือไม่ก็ได้รับการอ่านฟังข่าวจากผู้อื่นและจากสื่อมวลชนทั้งในและนอกประเทศเป็นต้น ประเด็นที่การวิจัยนี้ถามก็คือ บรรดานักคิดและปัญญาชนไทยสมัยนั้นนำเสนอและมีกรอบความคิดอย่างไรในเรื่องการเมืองการปกครองสมัยใหม่

การเสนอแนวความคิดว่าด้วยรูปแบบและลักษณะของรัฐและรัฐบาล เห็นได้จากข้อเขียนของเทียนวรรณ และ “คำกราบบังคมทูลของคณะเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103” รูปแบบรัฐที่มีการพูดถึงก่อนหน้านั้นแล้ว คือระบบ “ปรีไสเดนต์” ซึ่ง “ให้ราษฎรทั้งแผ่นดินพร้อมใจกันเลือกสรรบุคคลที่ควรจัดไว้เป็นขึ้น แล้วตั้งให้เป็นปรีไสเดนต์ใหญ่ และปรีไสเดนต์รอง ครอบครองแผ่นดินผู้ซึ่งขาดว่าราชการบ้านเมือง เป็นวาระเป็นคราวมีกำหนดเพียง 4 ปีและ 8 ปี” ความรับรู้ต่อระบบปกครองใหม่แบบ รีพับลิกันนี้ มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว แต่ยังไม่มียุทธวิธีและความเรียกร้องต้องการจากราษฎรไทย แม้เทียนวรรณก็พูดถึงระบบ “ปรีไสเดนต์” ในแนวเดียวกับรัชกาลที่ 4 คือ “เห็นว่าเป็นการอัศจรรย์ยิ่งนัก เป็นขนบธรรมเนียมที่ควรจะสรรเสริญอยู่แล้ว”

ในความรับรู้และเข้าใจของนักคิดไทย ระบบการปกครองสมัยใหม่ทั้งหลายของตะวันตกนั้น ถูกมองด้วยโลกทรรศน์ไทยพุทธ ดังนั้นคำที่ใช้เรียกระบบปกครองนั้น แทนที่จะออกมาในรูปของระบบที่สามารถทำงานได้ในตัวมันเองจากกลไกส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันอย่างมีเหตุผล นักคิดไทยมองจากวิถีคิดของระบบการเมืองดั้งเดิม ว่าเป็น “ชนบทรรมนิยม” หรือเป็นเรื่องของ “พระราชประเพณี” ใหม่ นั่นคือในทรรศนะของนักคิดไทย ระบบการเมืองก็ยังเป็นเรื่องของผู้นำสูงสุดที่ดำรงอยู่ในศูนย์กลางของอำนาจ หากแต่ผู้นำใหม่นี้มีความสามารถและปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ ที่เปลี่ยนแปลงได้ จึงทำให้สามารถดำเนินการปกครองในรูปแบบใหม่ไปได้

ในบรรดานักคิดรุ่นแรกๆ เทียนวรรณเป็นผู้หนึ่งที่มีความคิดก้าวหน้ามากที่สุด ในความรู้เรื่องการเมืองและการปกครองสมัยใหม่ เขาวิเคราะห์ถึงความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ของตะวันตกคือยุโรปและสหรัฐอเมริกา โดยให้ความสำคัญที่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องยาวนานในด้านต่างๆ ทั้งจากภูมิศาสตร์ การผลิต การค้นคว้าวิทยาศาสตร์และการเดินทางไปทั่วโลก การเปลี่ยนแปลงสุดท้ายในประเทศตะวันตก หลังจากการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเศรษฐกิจแล้ว คือการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง สมัยนั้นระบบประชาธิปไตยยังไม่ใช้รูปแบบที่รู้จักและยอมรับกันทั่วไป

เทียนวรรณพูดถึงรูปแบบระบอบปกครองใหม่ที่รู้จักกันมากกว่า คือระบบ “รีพับลิค” ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอเมริกาก่อนประเทศทั้งหลาย ต่อมาภายหลังจึงมีประเทศในยุโรป ด้วยการนำกฎหมายรีพับลิคไปปกครองกันมากขึ้น นำสังเกตว่าระบอบปกครองใหม่เช่นรีพับลิค นั้น เทียนวรรณมองเห็นลักษณะเด่นที่การปกครองด้วยกฎหมาย เขาจึงเรียกว่าระบบปกครองกฎหมายรีพับลิค

แต่เมื่อพูดถึงประวัติศาสตร์การปกครองประเทศทั้งหมดที่มีมา เทียนวรรณยังคิดว่า ชนบทรรมนิยมการปกครองและการบำรุงประเทศชาติศาสนา “เดิมมาชาติจีนเป็นที่ ๑” ในขณะที่ยุโรปและอเมริกาเป็นเอกใน “การจัดระเบียบแห่งราชการแลการปกครองแลการบำรุงรักษา” นั่นคือจีนหรือเอเชียมีชนบทรรมนิยมที่หนุนช่วยในการปกครองประเทศและศาสนา ดีกว่า ส่วนตะวันตกเก่งกว่าในด้านการจัดการ การจัดระบบราชการ ไปถึงการสร้างและรักษาสังคม กล่าวอย่างเปรียบเทียบกับความรู้ปัจจุบัน คือตะวันออกดีในการมีชนบทรรมนิยมเก่ามายาวนาน ที่ไม่นำไปสู่การขัดแย้งแตกแยกระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักร ส่วนตะวันตกดีในการบริหาร การจัดการและการบำรุงสร้างความก้าวหน้าแก่สังคม

เทียนวรรณมองเห็นระบบรีพับลิคอย่างไร เขาจัดอันดับพัฒนาการของรีพับลิคไว้ ต่อเนื่องจากระบบปกครองเดิมในยุโรป ซึ่งพัฒนาล่วงไปแล้ว ต่อมาเกิดชาติอเมริกาขึ้น “ได้จัดการปกครองบ้านเมืองเป็นรีพับลิคขึ้น การปกครองแลการบำรุงประเทศอเมริกา ต้องนับ

ว่าเป็นเอกยิ่งกว่าชาวยุโรปในการฟรีที่เป็นลัทธิเสรีนิยมเหมือนกัน และทั้งอุดมด้วยทรัพย์สินสมบัติ และความสามัคคีเป็นที่ ๑ ครั้นกาลล่วงมาในประเทศยุโรป ก็ได้เกิดมีบ้านเมืองใช้กฎหมายเป็นรีบบลิกขึ้นในประเทศฝรั่งเศส แต่หาผู้จะมีความเย็นแลความเรียบร้อยแลสามัคคีเหมือนชาติอเมริกาเขาไม่ โดยอภัยโทษของบุคคลอยู่ข้างร้อนๆ”²⁷

เทียนวรรณมองเห็นลักษณะเด่นของการปกครองแบบรีบบลิกในสหรัฐอเมริกาที่เสรีภาพ ที่เขาเรียกว่า “ฟรีลัทธิเสรีนิยม” ความเสมอภาคและความสามัคคีหรือภราดรภาพ อันทำให้ประเทศเจริญในทางเศรษฐกิจ (“อุดมด้วยทรัพย์สินสมบัติ”) นาคิดว่านักคิดสยามยามรุ่งอรุณของการปฏิรูปการปกครองสยาม ก็ได้รับและมองเห็นแนวความคิดการเมืองสมัยใหม่แบบประชาธิปไตยได้อย่างชัดเจน แม้เทียนวรรณไม่อาจอธิบายหรือมองเห็นอุดมการณ์ปฏิวัติประชาธิปไตยอเมริกาได้ลึกซึ้งมากไปกว่านี้ ด้วยข้อจำกัดที่เรารู้จักจะคาดเดาได้ไม่ยาก แต่การที่เขาสามารถระบุถึงความคิดเรื่องเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพออกมาได้อย่างชัดเจน ไม่หวาดกลัว ก็ต้องถือว่าเป็นผู้มีสติปัญญาและความเข้าใจรับรู้ที่ลึกซึ้งและมีทรรศนะอันเปิดกว้าง ต้องการเรียนรู้และเข้าใจในพัฒนาการและสิ่งใหม่ๆที่เกิดขึ้นในโลกนี้ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ประมวลจากข้อเขียนของเขา เทียนวรรณและสังคมสยามขณะนั้น คงยังไม่มีในทัศนคติเรื่องการปฏิวัติที่เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองและสังคมโดยสิ้นเชิง เห็นได้จากการที่เขากล่าวถึงการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศส ปีค.ศ. 1789 เพียงว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อใช้กฎหมายรีบบลิกในการปกครองเท่านั้น จากนั้นก็มีแต่ความไม่สงบไม่เรียบร้อยเกิดขึ้น ข้อมูลความรู้อันละเอียดมากขึ้นในเรื่องการปฏิวัติฝรั่งเศสไม่มีในสังคมสยาม ทำให้เขาสรุปหาคำตอบต่อความไม่สงบที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสว่า คงมาจากอิทธิพลของชนฝรั่งเศสเองที่เป็นคนใจร้อน

ลักษณะเด่นของความคิดการเมืองตะวันตกสมัยใหม่และระบบการเมืองแบบใหม่ได้แก่อิทธิพลของปรัชญาสำนักแสงสว่าง (Enlightenment) ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดที่ว่าด้วยมนุษยนิยม สิทธิทางธรรมชาติ และสัญญาสังคม ทั้งหมดวางอยู่บนวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ การคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล (rational) ทั้งหมดนั้นนักคิดไทยรับรู้และเข้าใจอย่างไร ในการพยายามนำเสนอแนวคิดว่าด้วยการเมืองและการปกครองสมัยใหม่

ดังได้กล่าวแล้วว่าในกรณีของเทียนวรรณนั้น มองเห็นลักษณะเด่นของ “การจัดการและการบริหาร” ของตะวันตกในด้านการปกครอง แต่เขาไม่อาจอธิบายถึงที่มาทางปรัชญาของความมีเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ คงปล่อยไว้ในลักษณะที่เป็น “ความ

²⁷ *ศุลวิภาคพจนานุกรม* เล่ม 6 วันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 125 แผ่นที่ 245 หน้า 1810, 1811.

อัศจรรย์" ของระบบตะวันตก ในขณะที่กลุ่มนักคิดชั้นสูงเช่นคณะเจ้านายและข้าราชการ ที่ถวายนามกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ทำให้เราเห็นความคิดและความเข้าใจในความคิดการเมืองตะวันตกได้มากยิ่งขึ้น

ข้อสำคัญที่ควรตระหนักคือคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการที่ว่านี้ เริ่มต้นอย่างเป็นทางการภายในหรือไปรเวตของรัชกาลที่ 5 เอง แล้วทำท่าจะขยายออกไปยังกลุ่มข้าราชการโดยไม่ได้ตั้งใจ จริงๆแล้วการเกิดมีคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ขึ้นนั้น มาจากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระวิตกเหตุการณ์เรื่องเมืองพม่า อังกฤษตีเมืองมณฑลและจับพระเจ้าแผ่นดินพม่าไปได้ จึงมีลายพระราชหัตถเลขาตรงถึงพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ซึ่งเป็นอัครราชทูตประจำฝรั่งเศส ครั้งแรก พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ไม่กล้ากราบบังคมทูลว่าอาจเป็นการเสียดายไปด้วย" ในหลวงจึง"โปรดเกล้าฯพระราชทานตอบออกมาว่า อย่าให้เกรงกลัวที่จะพูดจาแสดงความคิดเห็นได้ ให้กราบบังคมทูลได้ทุกอย่าง ให้เต็มปัญญาความคิด"

พระองค์เจ้าปฤษฎางค์จึงนำ"พระราชหัตถ์เลขาและคำกราบบังคมทูลไปประชุมพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง 3 พระองค์ และข้าราชการผู้ใหญ่ในสถานทูต ทั้งที่ประจำสถานทูตกรุงลอนดอนแลปารีส (รวมทั้งพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ผู้เป็นที่ปรึกษาการทูตลอนดอน แลพระองค์เจ้าสวัสดิ์ ด้วย) เพราะพระองค์ท่านเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ทั้งนั้น ย่อมรอบรู้กิจการการบ้านเมืองสูงกว่าพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ก็ได้ตกลงกันเป็นอันจะทูลเกล้าฯถวายความเห็นรวมกัน รับผิดชอบด้วยกัน ซึ่งเป็นความเห็นของพระองค์เจ้าสวัสดิ์ โสภณโดยมากข้อ ข้าพเจ้า(พระองค์เจ้าปฤษฎางค์—ผู้เขียน)เป็นผู้รวมเรียบเรียงกรมหมื่นนเรศร์ฯ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตฯ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ฯ เป็นผู้แก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมเสร็จแล้วก็พิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์พื้นตะไบ 4 ฉบับ สำหรับส่งเข้าไปให้สมาชิกสโมสรหลวง สุดแต่จะมีผู้ใดเต็มใจลงนามร่วมเห็นพ้องด้วย ทูลเกล้าฯถวาย 1 ฉบับ สำหรับพวกราชทูตลงนามทูลเกล้าฯถวาย 1 ฉบับสำหรับสำนักทูตทั้ง 2 เมืองสำนักละ 1 ฉบับ ให้นายเสนห์ หุ้มแพร นำเข้าไปทูลเกล้าฯถวายแลชักชวนผู้อื่นให้ลงนามด้วย"²⁸ ความเห็นที่แสดงออกในคำกราบบังคมทูลฯจึงออกมาอย่างตรงไปตรงมา แต่ไม่ใช่เพราะบรรดาเจ้านายและข้าราชการเกิด

²⁸ ประวัติย่อ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (กรุงเทพฯ, หจก.นิยมวิทยา, 2513), หน้า 60.